I-36133

КЊАЗ НИКОЛА I.

КАО ПЈЕСНИК

НАПИСАО
ПЕРО ВУЧКОВИЋ,
ПРОФЕСОР

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIC

ЦЕТИЊЕ,
ШТАМПАРИЈА К. Ц. МИНИСТАРСТВА ВОЈНОГ
1910.

Цијена 1 перпер и 20 пара.

I-36133

КЊАЗ НИКОЛА I.

КАО ПЈЕСНИК

НАПИСАО

ПЕРО ВУЧКОВИЋ,

ПРОФЕСОР

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЦЕТИЊЕ,

ШТАМПАРИЈА К. Ц. МИНИСТАРСТВА ВОЈНОГ

1910.

Цијена 1 перпер и 20 пара.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

K. 13850/69

ПРЕДГОВОР.

Пуштајући у свијет ову малу књижицу ја бих желио, у неколико ријечи, одговорити онијема њеним читаоцима, код којих ће се, можда, родити питања: зашто је она написана; је ли се у сличној књизи осјећала потреба; је ли њом казано штогод ново, чега наша читалачка публика није пријед знала, и какви су мотиви побудили писца, да пише о пјеснику, који је тако свакоме познат, чија се дјела тако радо читају и цијене? — На најглавније од постављених питања — да ли се је у сличној књизи осјећала потреба — морам одговорити позитивно. Убједивши се не једанпут, већ много пута, како је не само нижа и средња, него чак и најинтелигентнија класа нашег друштва доста слабо позната са пјесничким производима Књаза Николе, ја нијесам могао одољети жељи, а да не скренем пажњу једнијех, образованијих, на што дубље и детаљније изучавање замашног литературног богаства, које

нам је пјесник стекао; другијема, пак, са нижим и средњим образовањем, желио сам показати још: колико је и од какве је вриједности то богаство. Отуд она сразмјерно велика количина примјера и цитата из пјесникових дјела, која би иначе била сувишна, кад би књига била намијењена искључиво за читаоце са јачом интелигенцијом.

Даље, на питање — да ли је књигом казано штогод ново — држим, да треба такођер одговорити позитивно. Колико је мени познато, у нашој, српској, књижевности нема, сем кратких одзива и чланчића сумњиве вриједности, озбиљнијег рада, који би, на основу беспристрасног и пажљивог изучавања пјесникових дјела, донио оцјену тијех дјела, мање више блиску истини.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Најзад, писац ове књиге сматрао је за свету дужност, да и он, приликом срећне педесетогодишњице неуморног државно-политичког и књижевног рада Нашег Узвишеног Владара, приложи своју лепту том великом народном слављу.

Цетиње, на Цвијети 1910. год.

ПИСАЦ.

Ријетки су владари пјесници.

Од памтивијека људи су навикли на тијесну дружбу између круне и мача, као симболâ власти и преимућства, с једне стране, и физичке снаге — с друге. Али међу круном и лиром као да не постоји никакве везе. Рука, која је навикла потписивати смртне пресуде, тешко се потруди да на листићу артије забиљежи морални покрет духа; срце, које је очврсло под утисцима сухопарних и мртвих законских параграфа, готово је недоступно њежним осјећањима; очи, пред којима свакога дана пролази читава поворка сваковрсних неприродних, извјештачених слика, како из физичке природе, тако и из живота човјечијег, слијепе су за дражест и чар, који се јављају при изласку и заласку сунца, при посматрању час бурне и страшне, час опет мирне и тајанствене морске пучине; при погледу бајне, веселе младости и суморне, тужне старости; ухо, које се развило под непрекидним утисцима клавира и виолине, глухо је при ударању гусала, не чује весело цвркутање славујево прољетњег вечера, нити страсну мелодију заљубљене до лудила дјевојке, нити пак »лелека што горе пролама«...

Од повоја до покрова владари су осуђени на неку врсту робовања себи и другијема, на одвојеност од средине, у којој живе, на посматрање људи и природе кроз призму малог оканца оног тијесног круга, у којему се крећу. Страх једнијех и удварање другијех; частољубље овијех и ропско пузање онијех, — често пута стварају од владара или лутку, с којом се титрају, или грозног деспота, од којега с разлогом свако трепти. Најзад, глупа и у суштини мизерна, но на дјелу моћна, сила етикета коначно чини, те владар изгуби већину човјечијих особина, заборави, да је и он од крви и од меса, — посљедице чега се тако често дају видјети у грозним династичким катастрофама и страшним државним покретима. Није никакво, дакле, чудо, што владари ријетко, веома ријетко друже с »милим другарицама — бијелим вилама«...

Црна Гора и њени владари, као у многом другом, тако и у овом погледу, чини изузетак између осталијех, не само српскијех, већ и туђијех земаља. Као што је кроз вјекове високо држала барјак слободе, постала осветником за цио српски народ, и била уточиштем за све оне, који су утекли испод сабље турске, тако јој је суђено било, да и у духовном смислу покаже примјер свему српскоме народу. У њој се родише и њом управљаше два великана владара, два учитеља свога народа, два сина једне исте славне породице: један

— »велики Стрико Стари,« и други — ако и мањи као пјесник, — али зато већи као врховни управитељ своје земље, — то су: Петар II Петровић-Његош и Књаз Никола. У жилама обојице ври не само једна иста крв витешке лозе, већ и духовне особине њихове показују тијесно родство. »Оба су пили воде с Коритника« — како се у шали изражава Књаз Никола. Ријечи су ове значајне, ако и у шали речене. Живот једног и другога, или, боље рећи, први период живота — доба дјетињста и младости — т. ј. оно доба, кад се полаже темељ физичком и духовном облику човјека, а то је одсудно вријеме за цио будући живот, — протекао је у веома сличним околностима. Оба су се родили на Његушима; оба су прво своје дјетињство провели међу простим црногорским народом свога села и племена; оба су излазили на Корита и обраћали своје погледе на сјеновиту капу Ловћена; и један и други слушали су »вјеште звуке дивнијех гусала« и њима се опијали и заносили; и један и други живјели су славним традицијама своје куће и свога народа. Али тако је било тек до 10—15 године, одакле се почиње разлика у васпитању, дружењу, читању и уопште образовању једног и другог. Одовуд тијесно сродство у пјесништву, а затим разлика у читавом даљем развоју живота обојице.

Манастирски живот, свјесност своје мисије у народу као духовног и свјетског вла-

дара, тешке политичке прилике изван и несрећеност државног живота унутра — све је ово учинило, те се владика Петар удубио у самог себе, старао се да изучи човјека, живот и природу уопште; да појми основне законе историје и васељене. Његова енергија као владаоца — и ако веома значајна и важна — ипак уступа мјесто енергији духа; разочараност у постигнућу својих државно-политичких идеала још га јаче утврђује у расматрању и рјешавању опште човјечанских питања и тежња. Отуд она дубока сконцентрисаност, оне величанствене идеје, онај мрачни песимизам, од којега га спасава само вјера у Бога и у смисао свијета. Једноставност државног механизма, прости начин живота, одсуство онога, што се данас назива »двором,« — све је ово помогло, те се велики ум могао одати размишљању, читању и пјевању. Владика Петар II још живи у готово истим околностима како личног, тако државног и политичког живота, у којима је живио његов претходник св. Петар. Он још припада времену такозване Старе Црне Горе.

Од поласка на школовање па све до данашњег дана Књаз Никола живи и развија се у сасвијем другијем околностима. Млада, Нова Црна Гора води своје поријекло од Књаза Данила. Нашљеће остављено Владици Раду и Књазу Николи у многоме се разликује. Отуд тешкоћа рада и задаће различите. Свјетске се државе формирају.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Малијема грози опасност од великијех. Усавршавање ратнијех справа и комплицираност у државном уређењу великих изазивају, из бојазни за опстанак, и код малијех бригу, да не потону у каквом год великом туђем мору. Код владара Црне Горе та је брига морала бити још већа ушљед тога, што овдје владар није представљао само фиктивног управљача народа, као на другијем мјестима, већ је морао бити и господар и војсковођа, и учитељ и дипломат у једно исто вријеме. Ову задаћу очувања своје државе Књаз Никола је појмио не горе, ако не боље, од иједног свога претходника, и готово сву енергију свога великог духа посветио је рјешењу те задаће. Писању, пак, поклањао је оно само вријеме, које је, како сам каже, у *Спомену сјени свога оца*, преотимао часовима владања и управљања земљом. Главни, дакле, задатак у животу Књаз Никола види не у састављању пјесама и других литерарних производа, већ у управљању државом и њеном уређењу, у чему је и успио више од осталијех владара Црне Горе. Кад би дозвољено било сравњивати дух поједине личности са духом читавих народа, ми би могли Владику упоредити са генијем старијех Грка, чија је основна тежња упућена била на рјешавање вјечнијех загонетака свијета и људског живота, на искање и представљање *лијепог* у природи и животу; дочим Књаз Никола више нагиње римском погледу на свијет: државна

моћ и уређење, неки тако рећи узвишени материјализам лебди пред његовијем очима и руководи његовијем поступцима.

И један и други — и владика и Књаз Никола — дјеца су свога времена. Први је живио у периоду пуног расцвјета европског романтизма и идеализма, а други ступа на владу и бољи дио свога живота проводи у доба реализма у књижевности и материјализма у философији и историји. До душе, ово што је речено како о једном тако и о другом треба узети у релативном смислу, пошто ниједан од њих није имао чисто физичке могућности да потпуно испита на себе утицаје великих промјена, које су произашле у животу народа и души људи почетка и половине деветнаестог столећа. Ове промјене, ушљед готово примитивних, у сравњењу са данашњијема, средстава саобраћаја у духовном и материјалном погледу између европскијех народа, допирале су до наше домовине тек као далеко ехо и то преиначене и изнакарађене, у многоме различне од свог правог извора. Али и као такве морале су учинити своје дјејство ако и не на већи дио народа, а оно бар на његове избранике, а то су била оба црногорска владара. Зато ми и видимо код потоњег, Књаза Николе, неки душевни немир, неку борбу са самим собом, неку, тако рећи, неодлучност — коме ће се привољети царству? царству идеала и живљењу у стваралачкој литературној моћи, или царству земаљском,

т. ј. реалном остварењу историјских задаћа своје државе и српског народа уопште. По своме призвању, по основном духовном нагону он је пјесник-идеалист; њему лебди пред очима примамљива слика мирног, усамљеног живота, скромни кабинет и огромна библиотека, дружење са избранијема умовима човјечанства, излагање на артији — у виду пјесме, приче, или романа — својих утисака из природе и својих доживљаја у животу; њега привлаче вјечна питања и загонетке човјечијег духа и природе; Он сања о сличном животу и у души готово рјешава, да се покалуђери, да би на такав начин што прије задовољио своје духовне чежње. Неком дубоком сјетом звуче ријечи Књаза кад каже: »моја је задаћа у животу била — одати се мирном животу и посветити се писању.« Види се, да и дан данас он носи у души неку рану, неку неоствареност својих давнашњих жеља. Он осјећа, да је могао створити много више, него је створио; да је, управо рећи, претпоставио један правац у животу другоме; да се је ради земаљског одрекао небесног царства. Ми се не усуђујемо нападати, или критиковати ту племениту тугу за неоствареним идеалима; ту вјечну чежњу за оним што је непролазно, постојано и чим живе читави народи. Али, с друге стране, запитајмо себе, што би било од Црне Горе, што би било од велике идеје Срйства, да је у Његовој души надвладао горепоменути иде-

алнн нагон? — Ово питање, ма да може бити и несвјесно, ставио је себи и сам Књаз, кад се је ударао о Сцилу својих духовних чежња, с једне стране, и Харибду свесрпских идеала, с друге. И Богу је било угодно, да прве тежње подлегну у борби. Јер, на крају крајева, што би нам још један Горски Вијенац, или још једна Луча Микрокозма, кад их не би имао ко читати? А врло је могуће и готово посве вјероватно, да их не би имао ко читати, »какве су силе пут Црне Горе зијевале«, у оно вријеме.

И тако у души великог владара свршила се криза, прошао је период колебања и борбе. Књаз Никола одлучно рјешава, да сав свој живот посвети увећању моћи и снаге свога народа. И тај народ у будућој својој пјесми неће му ставити у укор примјер кнеза Лазара, који се радије приволио небеском царству, јер, кâ каже Владика Раде, »и земља је чедо божје«, и њу треба обрађивати и њивити, да би се могао на њој развити живот духовни...

Погледајмо сад, што нам је сабрао Књаз пјесник у часовима од владања преотетим. Је ли овај владар заслужио признање свега српског народа чим год другијем, осим што је Црну Гору двапут увећао, што ју је приопћио кругу европскијех држава, што је својој домовини дао такав углед у свијету, који је управо неразумљив, узимајући

у обзир њену величину и физичку моћ, — све такве ствари, које би довољне биле да га назовемо једнијем од највећијех владара свога времена? Јер, како вели неумрли Петар II.: »Из грмена великога лафу изаћ' трудно није«. Али имати на путу све препоне и опет доспјет циљу великоме, — то је удио генијалних личности, избраних Богом натурâ, правих пророка свога времена и свога народа . . . . .

Основни мотив готово свијех крупних дјела нашег пјесника (изузев Потоњег Абенсеража), стожер, око којега се крећу све његове мисли и осјећаји, циљ коме теже све његове жеље, јест онај исти, ради којег је донекле занемарио лиру и око којег се је цијелог свога живота старао да га постигне и словом и дјелом, — мотив је тај — врући патриотизам, прожет дубоким лиризмом. Од почетка свога пјевања па до данашњег дана пјесник свето шљедује аманетима свога оца: »Непомирљив да остане, да за народ све жртвује, да се никад не препане.«

Други, готово исто тако снажни мотив је оно, без чега нема правог пјесника, без чега девет десетина свјетске литературе не би имало никакве вриједности, никаквог значаја, — то је љубав, могуће чувство, посијано Богом у души људî, свештено пиће, којим се најрадије опијају смртни, и у исто вријеме грки чемер, који тако често отрује собом овај кратки живот наш.

Што се пак тиче трећег, мисаоног елемента, овај је слабије развијен, него прва два, — што се, по нашему схваћању, да објаснити већ горе наведеним, т. ј. реалним погледом на свијет нашег пјесника... Како у области физичког свијета, тако и у области духа поједине личности, па чак и цијелог народа, опажа се нека загонетна аналогија: ми видимо око себе хиљаде примјера огромне количине скривених физичких сила, које имају могућност да врше радњу, али је, због разних узрока, не врше; видимо исто тако примјере, гдје силе раде и, разумије се, на крају крајева исцрпе се. Код народа опажа се нешто слично: Грк је, par excellence, мислилац и теоретичар, због чега и није у стању створити велике и трајне државне организације, коју ствара практични, радни Римљанин. Хамлет и владика Данило у Горском Вијенцу (у којему је, као што се већ зна, велики пјесник представио самог себе) не могу радити, или раде слабо и неодлучно; дочим кнез Јанко заиста је у праву кад каже:

Кад сам годе много размишљава,
Свагда ми се поса повукова:
Ко разгађа — у нас не погађа.

Ево зашто у дјелима Књаза Николе ми не налазимо тога трећег важног мотива, развијеног у онаквој мјери, као прва два. Пјесник нема када размишљати. Vita brevis est. Треба радити, радити и радити; треба искористити сваку згодну прилику; не про-

пустити срећни моменат, који се случајно однекуд појавио, јер послије, може бити, никад се неће вратити. Црна је Гора мала, сиромашна; пријатеља мало : свак има доста посла и у својој кући; а потчинити се јачему — то не, никад ни довијек; пријед сви у гроб, него под туђа копита; то не може, то не смије Црногорац ни помислити.

Сви ћемо пасти, то неће бити,
Нас неће нико, знај, предобити.

(Балк. Цар.)

Е, кад је тако, онда се треба припремити, што се год боље може, па што Бог да и срећа јуначка.... Овакве и сличне разговоре, држим, много је пута Књаз пјесник сам собом проводио, Богме, у таквијем околностима тешко се одавати обрађивању апстрактних идеја, ма како узвишене и корисне оне биле. Боље је добро радити, него добро мислити....

*

Књаз је рано почео пјевати, — околност, која потврђује горе истакнуто тврђење о урођеним наклоностима његовог духа, и о правцу, у коме је намјеравао послужити своме народу. Већ од године 1858., дакле, кад му је било тек седамнаест година, у збирци омањих пјесама, које је 1889 год. издао покојни С. Матавуљ, налазимо кратку пјесмицу *Шетња на Ловћен*. Млади се пјесник »С радошћу губи у Ловћен-брда густој алуги«. Пресрећну самост

ове горе не смије будити ни брига ни жалост,

Само је славље дозвољен глас,
Који јој дава још љепши крас.

Пјесник се наслађује тишином, пријатним хладилом и шареним цвијећем, препоручујући дугим буковим гранама, да га чувају од снијега и непогода... Кратка, али за разумијевање личности пјесникове и његових духовних тежња, веома важна пјесмица. Наиме, из ње ми видимо, одакле пјесник поглавито мисли црпити материјал за свој будући рад. Посматрање природе, те вјечне божије књиге, изучавање богословија по звијездама, кâ вели Теодосија Мркојевић у *Шћепану Маломе*, најбољи је свједок умјетничког дара. И ми заиста налазимо, као што ће се из даљег видјети, у свима дјелима нашег пјесника најдивније слике природних појава и предмета, које је у стању само умјетничка рука насликати.

Од горе поменуте године већ не налазимо пјесама. Али зато идуће, 1859. имамо их двије: *Звоно цетињеког манастира* и *Пијмо вино!* Мало нам чудновато изгледа, како се млади пјесник није одазвао на догађај огромне важности за Црну Гору и њен будући напредак, т. ј. бој на Граховцу. О тој великој историјској појави, у којој је Црна Гора показала надчовјечну моралну и физичку снагу, у дјелима Књажевим не налазимо готово ништа, изузев узгредних напомена. Изгледа, као да је

сам пјесник у чуду стао пред загонетком Граховске побједе, те се није ријешио дати израза својим осјећајима, сазнајући тешкоћу задаће.

Прва пјесмица *Звоно цетињскога манастира* не изазива у души читаоца особитих осјећаја, али друга — *Пијмо вино!* пуна је буjне, младалачке енергије, што је и послужило, те ју је компоновао познати пјесник А. Шантић и те је постала једна од најомиљенијех пјесама веселе младежи.

Од 1859. па до 1863. год. опет немамо пјесама, што је врло разумљиво: то је било страшно, за Црну Гору критичко вријеме: 1860. ненадна смрт стиже књаза Данила, а 1862. Црној Гори грози опасност бити коначно уништеној у рату с Турцима. Вријеме је било тако озбиљно и захтјевало је толико рада чисто физичког, не говорећи већ о моралном, да би неумјесно било пјевати у приликама, кад над домовином »звијезда црне судбе« трепће, па макар и човјеку, који се искључиво бави тијем послом, а камо ли владару, који је баш у то доба ступио на пријесто и у нашљедство примио хиљаде тешких брига и несвршених послова, који нијесу трпјели одлагања. 1863. год. млади Књаз чини шетњу на Ловћен, послије које излијева своје утиске у дивној пјесмици *На гробу Петра II Петровић-Његоша*. Пјесмица ова

толико је лијепа, да сматрамо за потребно донијети је овдје у цјелини.

Пун штовања и гордости
Твој вјечити дом полазим,
Да јуначке твоје кости
Једном врелом сузом сквасим.

Ужасна је самост мукла,
Што остатке твоје грли...
Света ме је жеља вукла
Ам' на бријег овај врли,

По којем се виле крију,
И с којег си полет дава
Пут небеса твом генију,
Кад си *Лучу* сачињава...

Из гвоздене примих руке
Остављену владу мени
Пуну труда, пуну муке...
Захвалит' ти дођох сјени.

Но нашљедство пјесмотворства
Тајне књиге још ми треба...
Пуна ли је благородства!
Спусти ми је, Стрико, с неба!

Те исте године пјесник нам даје једну малу пјесмицу : *На гробу Стефана Петровића,* који је године 1836. погинуо на Грахову, заједно са још десет које брата које братучеда. Гледећи на примамљивост саме теме, као и на раније, већ поменуте покушаје, ми би с правом могли очекивати од пјесника и љепшег језика и јачих осјећаја, него то налазимо у овој пјесмици.

Али ипак пошљедња строфа њена:

Твоја душа из облака,
Што Бојање брдо хвата,
Виђе кроз дим од пушака,
Како Данил свети брата —

како по слици, тако и по љепоти језика може се сматрати као нешто ненадмашиво и савршено, — што поража утисак, којег не изазивају претходни стихови исте пјесмице...

Пролазе читаве четири године, а пјесникова лира ћути, као да се спрема, да нас зачуди нечим особитим. И заиста, год. 1867. Књаз нам оставља најомиљенију пјесму српског народа, свештену народну химну, која »нити вене, нити стара,« и која се са све већом љубављу предаје из нараштаја у нараштај; — то је: *Онам' онамо*... Садржина ове дивне пјесме толико је позната сваком, ко умије српски читати, да се ми уздржајемо од њенога излагања. У осам строфа, са по четири стиха у свакој, исказане су ријечима, пуним врућег патриотског осјећаја, историјске жудње, свети аманети, вјековне задаће Црне Горе. Као све што је лијепо и узвишено, и у чему се изражава душа једног народа, пјесма ова, и ако је потекла из Црне Горе, примљена је као нешто своје у свијема земљама, у којима Србин живи, — што је најбољи свједок њене вриједности и значаја.

Година 1868. може се сматрати као почетак крупних пјесничких радова Књаза Николе. Ми не знамо, у чему лежи узрок — или у још недовољној развијености српске читалачке публике, или у њеном, сваке осуде достојном, индиферентизму спрам лијепе књижевности, или, најзад, у вјечној неправичности и скептицизму човјечијем, који је изражен у еванђелским ријечима: може ли што добро бити из Назарета?! — тек за нас остаје загонетком појава: како се мало зна и чита једно од најљепших дјела Књаза Николе, и једно од најљепших уопште омањих дјела у нашој књижевности, које је поменуте године угледало свијета. То је: *Женидба бега Љубовића*. Као што се прича за неког италијанског пјесника, који, да није ништа написао до једног дивног сонета, ипак имао би право на увршћење у првостепене пјеснике, тако и ми могли би рећи за Књаза Николу: да ништа није написао до *Женидба бега Љубовића*, он би могао заузети видно мјесто у српској књижевности.

Мотив за ову пјесму Књаз је, како сам вели, узео из народног предања. »Јучерашња, повечерња удворица,« бег Лакешић, који »име, благо, које стече, имао га лани није,« пише књигу младом бегу Љубовићу, потомку силнијех јунака, што су »били Босни перјаница,« да се Хајкуна, вјереница Љубовића, не зове више његовом, и у књизи још додаје,

Да му вранца
У сватове по њу спреми,
Ил' је сјутра у Бишину
На мегдану с њим подјели.

Али-бег казује писмо мајци, рјешава се да прими мегдан и наређује, да му спреме коња за пут. Али-бег одлази, а јадна старица мајка, којој је сав свијет, све наде у јединцу сину, преплашена његовом одлуком и бојећи се, да дијете не погине у двобоју, домишља се, како да претече ствар. Позива коњушара, иде с њим у подрум,

Па шта ради? — Грли вранца
И уздом га зауздава,
Па га слуги Хусеину
На подрумска врата дава

и говори му:

Води коња у Бишину
Силном бегу Лакешићу,
И реци му, нек' се мане
Тужног дома Љубовића.

Даље се описује, како старица затвара очи при поласку коња, како је сјетан и коњ и слуга, који га води, како вришти вранац,

А Алијна гине мајка,
Да ту вриску син не чује;

како

Мира нема, нема мјеста
Док у мраку и даљини
Милом вранцу гласа неста.

Затијем, у стиховима, који за срце уједају, старица

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CNOJEVIĆ

Лакешића кунијаше:
Што мегдане не пошиља,
Љубовића док бијаше? !

Но нав тобож да изведеш
На Алију мога луда,
Који би те послужио
У Бишини, па и свуда!...

Сиротан си дом напао
Витезова Љубовића,
Па у гњезду соколова
Тражиш кога? — луда тића!

Мој бег ђе је и ђевери,
Ђе синови моји врли?
За част Босне живили су
И сви пали и умрли...

А ти, рђо, која сада
Сирочету млађаноме
Зулум чиниш — би ли с њима
На мегдану јуначкоме?

Но у доба војевања
Босанске те удовице
Изгоњаху из домова,
Безобразна кукавице!

Несретна ти свадба била!
Чујеш, беже Лакешићу,
Правда ће ме осветити,
Пропаст твоју доживићу!....

Иза овога наступа између мајке и сина сцена пуна дубоког драматизма. Млади Али-бег устаје од миндера и спрема се за мегдан. Кад се наредио, говори момцима, да му изведу коња и неподозријевајући,

да је коњ отпраћен већ Лакешићу. Јавља се мајка, коју син сријета ријечима: »благослов ми твој још треба.« Она најприје покушава, да га одврати од погубне намјере, предочавајући му, с једне стране, своје сиротињство, ако погине у боју са Лакешићем, а с друге — његов узраст наспрам овог пошљедњег:

Дијете си, Лакешић ће
Ласно тебе погубити.

Али-бег скромно, али одлучно одговара:

Неће ласно, мајко мила,
Дохватит се мога врата
Код бабове оштре ђорде
И његова врана хата....

Старица нема куд камо, већ му открије-ва, како је синоћ отправила коња у Бишину, и у очајању додаје:

Но ако ти, мили сине,
За Хајкуну крви треба,
Пролиј моју сада овђе,
А ја примам гр'јех од неба.

Бег је поражен мајчиним ријечима и у тај час му излази пред очи слика вјеренице и пада му на ум заклетва, коју је јучер учинио:

Ако тебе Лакешићу,
Или другом ма буд коме
Жив те пуштим, дај, о Боже,
Крв попио своју сњоме —

трза сабљу и хоће да се закоље, али нешто мајка, а нешто слуге спречавају га, да то изврши. У њему се буди племићско

чувство, ничу му пред очима зазор и срамота, и као оштри ханџар пробада му срце љубомора!...

Буд' ми живот сачуваste,
Куд ће понос Љубовића,
Куд' поштење, куд ли Хајка —
Звјезда тужног мога жића!...

Да би га ублажила, мајка му прича, каква је била његова породица, да му с те стране не може бити зазора и да ће га још боље оженити. Причање је толико узвишено, достојанствено и дирљиво, да га ми овдје приводимо у цјелини:

»Седам брата имао си« —
Баба каже, сузе лије —
»Два су теби погинула
На вратима од Кандије;

»А два су ти, мој Алиле,
Под Беч кости оставили,
Кад њемачком краљу Турци
Град су ови отимали;

»Мађари ти заробише
На Варадин брата Мусу,
А Мехмеду Далматинци
Посјекоше главу русу;

»Ахмед млади умр'о нам је
Ах, на мојој старој руци:
Рањена га донијеше
С Црне Горе браћа Турци;

»Бабо т' оста под Багдатом,
А два стрица на Азију,
Кад хоћаше цар велики
Да освоји Московију. —

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE PEROJEVIĆ

»Сви су пали за поштење,
Укорит' их нико неће;
Знаду људи, да њихова
Крвца твојим срцем креће;

»Али луде и нејаке
Издале би тебе силе,
Када би се на разбоју
С Лакешићем измјериле...

»Ја ћу другу цуру наћи,
С њом те дивно оженити;
Оцаке ће Љубовића
Бог милостив напунити«...

Даље се правим пјесничким пером описује пут по ђевојку триста свата с Лакешићем на челу. Сретно долазе сватови у дјевојачку кућу, одјахују коње, сиједају за богату, готову софру,

Ама адет сватовски је:
Мало јести, много пити
Пију кафе и ракије...

Угостивши се до миле воље, Лакешић даје знак, да се креће. Сватови узјахују коње,

А ђевери приведоше
Цури коња Алијнога,
Скочи млада на вранчића
Полагано молећ' Бога...

Сватови су весели, пјевају, утркују се на коњима, али

О Митрову дану често
Копнина је у равнине,
Када снијег и сметови
Пут затисну у планине...

Већ у пољу пада силна киша, а у Морињу је страшна снијежна мећава. Кобна слутња

почиње хватати сватове, а умор и ракија их стиза,

Све што с' ближе примицаху
Тој стравичној гори ближе.

Природно би било зауставити се, побринути се о конаку, сачекати док прође мећава — што и покушавају многи од сватова — али бег, ког »љубавна жеља грије«, виче: »уз планину!« и сватови му шиљедују.

Овдје наступа дирљива сцена: дјевојка, видећи како се сватови један за другијем мету, мисли, да је и њен час куцнуо, па

Бијеле руке пружа
Добром коњу око врата,

и

У гриву му заплијеће
Бурму млада Љубовића,

говорећи:

»Ако остах ка што хоћу,
У моријеу под сметове,
Хајде право, мили вранче,
Ти на дворе Алилове!

»Понеси му бурму ову...
. . . . . .
Знаће по њој, да сам душом
Ја његова вазда била«...

Не пролази дуго, а сви се сватови помету, једини Лакешић што се још бори са смрћу. Цура му баца правични укор: »о души ти триста свата!«, послије чега и он остаје под сметовима.

Даље се описује борба коња са снијежном буром; зрак неки у тавнини, којег

је послала света правда и којему вранац шљедује, док, најзад, не стигне пред дворове Љубовића. Весељу старе мајке нема краја, испунила се њена жеља, »правда ју је осветила», а млади бег, скидајући булу са врањчића, у љубавном заносу виче:

»Алах ми те, рече, врати;
Благо дому Љубовића!«...

Ми смо се доста дуго задржали на излагању садржине ове пјесме, али, само собом се разумије, ни десети дио њених естетских страна нијесмо представили. Она нас једнако очарава како музиком стиха, тако снагом осјећаја, час сјетних и тужних, час бурних и веселих, час опет њежних и страсних; а над свијем овијем царује један главни морални осјећај, који потпуно задовољава и узвишује душу читаочеву.

За пјесмом, о којој је до сада била ријеч, кроз три године Књаз Никола, — може бити приликом каквог год путовања преко Котора, — осврће се на катастрофу, која је 1860. године у овој аустријској вароши постигла Црну Гору. У тужним стиховима пјесмице, којој је наслов: *1 августа 1860. год.* пјесник представља покојног Књаза Данила, гдје мирно сједи на обали сињег мора и гледа залазеће сунце. Он му прича муке и патње свога народа, молећи га, да их каже Богу. Сунце, које се било спремило, »да у морски вал утече,« чека мало... уставља се и преко својих зрака зове са собом Књаза Данила, да он сам

пред Богом исприча »грдне патње« свога рода. Пјесмица се завршује строфом пуном туге:

Општу свјетлост море сакри...
Из потаје пушка пуца...
Мрак је свуда... Црној Гори
Ето за'ше ȍба сунца...

Поменута пјесмица датира од 1871. год. Идуће, 1872. год. пјесник нам оставља једну кратку пјесму, коју је посветио неком свом пријатељу *Г. Х.*, сигурно Русу, који је, можда, путовао по Црној Гори. У њој га он моли, да му пријатељ не замјери, што је пјесма пуна сјете и туге, пошто је и око њега, пјесника, све сјетно и невесело. Пјесник каже:

Виш', у маглу живим густу,
Те је моја пјесма сјетна,
Кад на судбу мислим пусту.

Пења си се на Олимпу,
И пио си воде с Драве,
Видио си двије међе
Српског царства и државе. —

У тој грдној просторији
Нашег данас ништа није,
До два само оазиса
Међу волне и међ' змије.

И они се колебају,
Вапијући дижу руке
Пут сјевера, да их браћа
Од претеће спасу муке.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURDE VRNOJEVIĆ

Видио си и знаш судбу
Браће моје Душаније,
По којојзи таламаре
Самовољно силе двије. —

Пак се чудиш, пак се дивиш,
Што сам кад-кад сјетне ћуди;
А могу ли не уздахнут
На браће ми удес худи?!...

Даље, захваљујући му на пријатељству, моли га, да му »поможе плакати«.

Д'ако један уздах више
Прије могне доспјет тамо,

Ђе царује цар твој силни;
Да га уздах наш заболи,
Да поможе, да избави,
Муке јадном да утоли.

Од године 1876. имамо пјесмицу: *На корицама Корана узетог на Вучјем Долу,* посвећену грофици Блудовој, племенитој једној Рускињи, а од 1877. другу пјесмицу под насловом: *Војводи*, у којој је тада још млади Књаз исказао свој поглед на цијену сопственога живота, кад је у питању част и опстанак отаџбине. Неки од војвода савјетује му, »да причува своју главу и да је склони за стечену до сад славу.« На што му Књаз одговара онако, како је, збиља, радио и како му налаже положај »Цара јунака«:

А што би ми рекли људи?!..
— »Књаз Никола сад се чува,
У најљепша доба борбе,
Кад гром руски Балкан грува!«..

Затијем :

Е, баш сада ко се чува,
Тај народа вр'један није.
Куд би понос мој се дио,
Момак, а Књаз, да се крије?!

А, божа ти вјера, нећу!
Што ће бити — нека буде!
Мјесто ми је, војевода,
Међ' јунаке и међ' људе.

Године 1879. Књаз је спјевао пјесму *Турчину*, којој је повод дао шљедећи случај. Пошто Црногорци освојише Бар, чувени Селим бег — бич божји раје барскога приморја и прави господар те области — пољуби руку Књазу Николи. По тада је Селим долазио на Цетиње о великијем празницима, као и остали главари црногорски. Једном ће неки главар, из једног омањег катунског племена, задјести покореног бега, напоминьући му његову прошлу силу и власт. То му онај рече из шале, али се бегу кривало, те се пожали Књазу. Бјеше пред вече. Књаз ће њему: »дођи, беже, по вечери на сједник, па ћемо то смирит'!« Затијем одмах сједе и поче писати.

По вечери ето ти Селима и за њим свијех знатних главара у доњу дворницу (велику оџаклију). Посиједаше. — Мало прије бјех нешто добре воље, те написах једну пјесмицу; би ли ради, да ви је прочитам? пита Књаз. — Бисмо, како не, Го-

сподару! одговорише једногласно. Књаз поче: »Што те руже, лафе стари!.. и т. д. Људи се с почетка згледаху, па их, мало по мало, пјесма занесе. Бег се топљаше од милине. — А како се теби свиђа пјесма? запита Књаз, пошто сврши, обрнувши се пут онога главара. — Ма, дивна, Господару!... — Нека то... него је ли све истина што је овдје речено? — Јест, Бога ми, Господару, све је тако... — Ето, беже, чуо си из његовијех уста што ће ти мило бити. Је ли тако? — Мило, Господару, те како! Фала ти по стотину пута!... — А је ли ти сад криво на њ? — Не, но и њему хвала, јер да ме он онако грдно не зађеде, нећаше ни ти тако лијепо спјевати Турцима... Дивно ли ме обрадова, Господару, Бог те обрадова!... Турске ми вјере, милије ми је то што чух, но да си ми поклонио оба града на приморју! заврши весели Селим.*)

Увреда урођеног силног моралног чувства није давала мира пјеснику све донде, док не задовољи старог бега, најжешћега свога бившег крвника, и као прави ритер пружа му листић артије, на коме је у узвишеним, прожетим истинским пјесничким надахнућем стиховима, тако оцртао моћ и снагу турску, да је и рођени Турчин пјесник не би могао љепше насликати.

---

*) Пјесме Књаза Николе. Скупио Симо Матавуљ, Цетиње 1889.

Ево те пјесме:

Што те руже, лафе стари,
Источнога, царе, свјета;
Орле, који сред' запада
У походе нам дол'јета?

Што те руже? — а да ниси
Лака крила уморио
Низ државу Лазареву,
Докле си је покорио,

Крик твој стари би се чуја
Чак до мора сјевернога,
А Латинин роб, твој, би ти
Хата вода големога

Калдрмама древног Рима
И пољима Италије...
Назват ћаше: »Добро јутро!«
Вјеренику од Адрије.

Што те руже? — Још да није
Рода мога спрам те било,
Море твоје, силно море
Крст узплашен би сплавило!

Што те руже, о витеже,
Што те руже, бојни громе.
А прегнућа, кавге — цар си,
Ти стравични круноломе!

»Отоман је страшљивица«
И то ти се још говори, —
А ни Грци, ни Римљани
Пар ти нису, ђе се бори!...

Тебе, лафе, то се збори
А Европа сва задрхта,
Кад одјаха сератлијски
С пратњом малог твога хата

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

На праг грчке империје,
Ни да речеш: »Добро вече!«
Испред тебе забуњено,
Поплашено све утече!...

Пошто сједе домаћински
У Једрени и Стамболу,
Круну ломеђ' Лазареву
Виђе Будим на помолу.

И у њему и Призрену
Заусопке смјело сједе,
Отолен те мах јуначки
Под бијели Беч поведе!

Зелену ти виђе чалму
И Верона и Линц равни;
С Минћија се воде напи
Твој коњаник одабрани.

Латинку си и Њемицу
С'једа за се на терћије;
Њихов народ страшио им
Клепетом ти бакрачлије!

Од залива арависког
До обала Хиндостана —
Што ти харач не доноси
Бû ли бега, бû ли хана?...

Па жâ ми је што те руже,
Премда си ми крвник стари...
Питам: у бој ко то може
Да се с тобом барабари,

До нас шаке сиромаха?!...
Па сад, кад се добро знамо,
Остаје нам један другом,
Да јуначку пошту дамо.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE CETINJE

А народи уморени
Да почину, да одахну;
Нек' им рада и науке
Благодатни дни осване!

Борба страшна и велика
Настане ли изновице,
Задиме ли бојном маглом
Наша брда и равнице,

Под ту маглу засјају ли
Сабаља нам бистри зраци —
Ми ћемо се иза тога
Опет штоват ка јунаци...

За овом пјесмом те исте године шљедује друга под називом: *Селим-бегова кула*. Реални факт, о којему се у примједбама к поменутим већ прије »Пјесмама Књаза Николе« од 1889. године прича овако: »Ова кула бјеше крај мора и у црногорскијем рукама још онда, кад је град био опкољен. Књаз је често у њу свраћао и у њој се одмарао. Једном, тек што Књаз из ње изађе, прсну она у ваздух. Под њом је био лагум, пак се, зар, случајно заждио« — побудио је нашег пјесника, да у стиховима прикаже како историју заузећа Бара од стране Турака, тако и нечувене зулуме, које су Турци чинили над несрећном барском рајом, особито за вријеме познатог нам Селим-бега барског. Описавши изглед и положај куле, која се,

Као лабуд кад ишета
Из језера на ливаду,
Ил' краљица мајским јутром
У зеленом своме саду,

гледа на сретном положају, гдје се »два простора вељa стају«, т. ј. море и планина, — пјесник моли кулу, да му »тајанственим својим словом« исприча, кад је поникнула »над пучином овом пустом«, и какве су се промјене у њој збивале... Кула најприје прича, кад и како је сагрaђена, затим, како је под њеним кровом живио »Деспот-Ђуро витез прави«; како је напустио отаџбину а сам отишао да тражи помоћ на страни, оставивши народ »на тешки аманет« својим јунацима. Даље, на питање пјесниково: Што се с тобом по тад збило? кула одговара, како су потље дошли неки људи

Друге вјере и језика,
Обичаја, ношње, ћуди;

како су је пречинили и спремили за љетње почивало једног паше... и тако је она прелазила по нашљедству од оца сину, док настаде

Бег Селим бег овај холи,
Који страсти отимања
Још не може да одоли.

Кула скреће поглед пјесников на чивилук, на коме је било негда оружје деспотово објешено, а сад висе: сабља, кубуре, шишана, штит и буздован... и све је то обештано неправди

И зулуму и напасти,
Отимању, нечовјештву,
Злоћи, крви, звјерској страсти.

Одаја, што је била намијењена молитвама, сад је претворена у бању, у којој се харем купа.

А та друга до ње што је —
Ту је спава Деспот врли;
Ту и Селим сада спава,
Ђурђијанке двије грли.

У њој љубав чисту, свету,
Деспоткиње и Деспота,
Замијени страст слијепа,
Блуд, стид, гријех и срамота.

Трећа, пак, највећа, гдје је Деспот вијећао, како да се ослободи Турака, гдје се говорило о правди, истини и Христу, — сад је

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Збор кавaза и хајдука
Худе мисли, хуђег чина,
Крвавијех вазда рука.

А спрат доњи цио што је,
Ђе је Деспот издавао
Суд и правду свом народу,
И законе мудре дао, —

Ето други под њим има,
Што га Турци направише;
Ни у паклу мученија,
Ка ту што бу̂ нема више.

Што је тамо јадна српска
Сиротиња претрпила,
И страшила каква су се
Над њом тужном извршила!..

Ту јунаци иструнуше;
Част, невиност ту страдаше;
Ту је рака мученика,
Што костима затрпаше.

Ту се проли много суза...
Бог зна што мрак у њу скрива!
Ту и данас има костû
И на њима меса жива.

Ту се снаха Иван-бега,
Урошева удовица,
Госпођама узор прави —
Обешчасти несретница.

Ту невиност кћери Вука
Дебељева оскврни се,
Пошље чега сиротица
Од жалости објеси се.

Што би даље навађала
Све биједе и невоље,
Којима су одјецале
Лука и то равно поље?!..

Пјесник кори кулу, зашто није тада тај худи збор затрпала, сурвавши се над њиховим главама ; на што му кула одговара, да би радо то учинила,

Но знаш морске ти сирене, —
Чеда лака и весела
Од водене васељене: —

Свако љето, сваку зиму
Ту под прозор долазаху,
Да ћу опет српска бити
У нади ме кријепљаху.

Испричавши, даље, како су Ђурови, Балшини, Иванови и Данилови осветници

(Црногорци) заузели Бар, и како је видјела Селим-бега робом књажевијем, завршује:

Па кад сам га доживјела,
Зашто да ту дубим више?
Вјекови ме остараше,
А удес ми конац пише.

Селима сам већ виђела
Робом твојим окована, —
Зар освете љепше треба?
Зар љепшијех требам дана?

Но с' измакни, о пјесниче,
Свршетак се бићу моме
Приближава... слушај, како
Кључеви се моји ломе!...
. . . . . .
И пјесник се измакнуо,
И бијела кула паде...
Ђе Ђурђеви двори бише —
Гомила је тамо саде...

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Живе слике, дубоко дирљиви моменти, персонификација мртвијех, бездушнијех предмета — све ово чини, те се *Селим-бегова кула* може уврстити у најљепше од мањијех Књажевијех пјесама.

Године 1879. Књаз пјесник спјевао нам је још једну прелијепу пјесмицу — *Мору*, у којој је излио жељу нашу» преодавну« за бар маленом пругом мора покрај нашијех приморскијех вароши: Бара и Улциња. Богу хвала, данас већ, кроз 30 година, остварила се је жеља пјесникова: у тешким, критичким моментима за српски народ, — у

вријеме анексије Босне и Херцеговине, — захваљујући мудрости и енергији истог Књаза Николе, поменути дио Јадранског мора ослободио се од аустриског надзора и постао потпуном својином Црне Горе.

Сљедеће године, т. ј. 1880., пјесник се, кога је Бог обдарио тако краснијем породом, са великом душевном радошћу, познатом свакоме срећноме pater familias, обазире на »красно и пунано своје гњијездо,« које му његова »грлица« вије; захваљује Му на дару и препоручује његовом св. промислу »своју малу пилад — ластавице и орлиће«. Пјесмици је наслов: *Пјевао сам.* Ова кратка идилија очарава нас колико својим умјетничким странама, толико топлином моралног задовољства, у њој израженог . Овдје је пјесник представио себе правим сином свога народа, у чијој су средини још тако јаки морални погледи на брак и фамилију, и гдје се многобројни здрави пород сматра, као особита благодат божија.

1881. године изашла је мала пјесмица: *Син пита, отац одговара,* у којој дијете говори:

— Гледао сам, тата мили,
Твоју неку слику давну:
Тамо сликар насликâ је
На главу ти косу тавну.

Зашто тамо тавна стоји,
А онаква сада није?
Скоро, тата, имаш полу
Ти на глави бијелије'.

Па кажи ми, мили тата,
Зашто сликар тако слика ?
Ил' то тако бити мора,
Ил' је грдња, ил' навика ?...

Отац се колеба, шта да одговори синчићу: или да се сликар преварио, или да му каже праву истину, и одлучује се на ово пошљедње. У красној алегорији отац приповиједа најприје, како је некад и »он мали био« и како се по његовим раменима »црни перчин вио.« И тако је дуго трајало, док није стао путовати »по људскоме жића путу.« Пут је овај прашљив, па му се мало коса натрунила. Особито двапут у животу десило му се пролазити друмом кроз необично густу прашину, коју су подизале стотине хиљада људи. Овдје пјесник има у виду ратове 1862. и 1876.—78. године, у којима су се, на несрећу, оба пута изјаловиле српске наде. Први пут, каже пјесник:

Тога праха нешто мало
На црну ми косу паде;

али кад другом

Силовити вјетар дуну,
Те узбурка изненада
Саву, Дрину, Лим и Уну;

А прашином задимише
Поља Тузле и Требиња —
Кроз њу ми се вијет даде
Српска нада гдје излиња.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURO CRNOJEVIĆ

Та прашина, говори даље пјесник: —

... На главу ми
И на душу и још стоји...
Њих не могах да отресем —
То су, синко, јади моји.

Пјесмица се завршује красном строфом:

Од тих јада и жалости,
Од тих мука, од тих страва,
Ја се чудим, што ми коса
Није, синко, и крвава...

Кад год је Књаз путовао по свијету стална му је и најглавнија брига била — његова мала, сиромашна, али јуначка домовина. Он није, као већина другијех владара, путовао, да се одмори, или да се наужива раскоши, сјаја и задовољства, које предлаже крунисаним особама цивилизовани свијет. Сврха сваког његовог путовања састојала се је увијек у томе, да допринесе користи својој сиромашној и нејакој отаџбини: или путем утврђења и обновљења старих веза и пријатељства, или путем стварања новијех, или, просто, да набави новаца за ненадне, непредвиђење догађаје, као на пр. рат, глад у земљи и т. д. Тако и године 1883., приликом бављења у l'ame du monde — Паризу, у сред сјаја и раскоши, које је само овај нови Вавилон у стању дати, Књазу лебди пред очима слика биједне Црне Горе. Казавши, како јој је пјевао, док је био у њој, наставља:

Пјевâ сам ти у даљини,
И од жеље сузе лио,
И за тобом венуо сам,
А тобом се поносио.

Сјај и раскош, које види свуда око себе, не могу ослабити у њему љубав према њој, а тим мање понос, с којијем свакоме, не стидећи се, може у очи погледати.

Гледао сам туђа добра
И у раскош ће св'јет живи,
И помишља немаштину
Соколова твојих сивû;

Па и тада пјевâ сам ти
Пун заноса, земљо моја.!
Ријетка је наша фала —
Сиротиња љута твоја.

Јер млетачко сухо злато,
Нуђено ти по сто пута,
Са гордијем са презрењем
Одбија ти рука крута.

Цариграда и султана
Моћ си скоро преживила;
Њин мах дивљи, домовино,
Највише се ти сломила.

Од иједа и бијеса
Марков лаф је на те режâ
И напада, ал' од тебе
С подвитијем репом бјежа.

Па како ти пјеват нећу
Са најдаљег св'јета краја?..
Љепша си ми и милија
Од божијег самог раја!

Говорећи о ситнијим дјелима Књаза-пјесника, не можемо а да не поменемо још

пјесмицу, или, боље рећи, низ пјесмица — *Грјехоте,* које се састоје из седамнаест строфа, по четири стиха у свакој, и не представљају собом једне мисли, већ скуп поучних истина, дијелом оригиналних, дијелом узетих из народних уста и представљених у стиховима. Особито лијеп утисак чине ове:

Грјехота је бјелој вили,
Што не види уз сто луча,
И пушта се кукавици,
Да јој сјајни пас распуча.

Грјехота је, да се кавез
За сивога орла плете:
Зрак бог даде орловима,
Да слободни у њем лете.

Грјехота је допустити,
Да измаља поган уши:
Што! зар поган да се зори
На град, који јунак сруши?

Грјехота је великану
Титрати се сиромахом:
Бог је вјечит, све остало
Једним може панут' махом.

Грјехота је на љешину
И крвничку ногом стати,
Јер и крвник има неког,
Ко ће за њим уздахнути.

Грјехота је подајнику
Пењати се спрам владара:
Сто фењера, сто зубаља
Бл'јесак сунца не обара.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

КРУПНИЈА ДЈЕЛА.

Да писац створи мање више крупно литерарно дјело, за то је нужна, осим унутрашње, духовне потребе, наличност и других, спољашњих услова. У приликама, у којима је текао живот Књаза — пјесника до осамдесетих година прошлога стољећа, једва ли се могло очекивати од њега што год друго осим онога што смо до сад видјели, т. ј. излагања на артији временог душевног расположења у облику кратких пјесмица, које све скупа узете, истина сачињавају један дивни букет мирисавог цвијећа, али ипак само букет. Од ступања на владу, па све до поменутог времена, највећи дио енергије Владара-пјесника отишао је на полагање темеља чврстој државној организацији унутра, и на борбу с непријатељима изван. Послије потоњег, пак, рата политичке се прилике знатно мијењају. Источно Питање, ако и није ријешено коначно, за неко бар вријеме као да је скинуто с дневног реда, као да се лишило оног врућег интересовања од стране европских велесила. Наступа релативна равнотежа и мир у политичком свјету Европе. Чак несрећни и слијепи

српско-бугарски рат 1885. године није у стању, да поремети ту равнотежу. И Књаз-пјесник, не гледећи на проливену крв, не обзирући се на комешање, које је тада настало у Европи, управ пророчански предсказује у пјесмици *Korrespondenz Bureau са Цетиња,* да се немамо чега плашити: европски мир неће бити нарушен. У њој је наш Господар исказао свој врло правилни поглед на стање ствари, поглед, којег је доцнија будућност потпуно оправдала.

Поменуто, релативно мирно вријеме, т. ј. од рата па напријед, и јест у животу нашег пјесника онај период, у коме су се засновали сви његови крупни књижевни радови, међу којима хронолошки прво мјесто заузима *Балканска Царица.*

Као сваки дубоки, оригинални ум, који жели објаснити садашњост једнога народа на основу његове прошлости, упознати врлине, које су га у извјесним историјским моментима оспособиле за стварање снажне државне заједнице, и мâне, које су у другим моментима послужиле узроком његовог пада, — Књаз Никола се одаје брижљивом изучавању историје српскога народа, особито оног дијела његова, који је »утекао испод сабље турске и збјежао се у ове главице, да гине и крв пролијева и јуначки аманет чува«, т. ј. Старе Зете или садашње Црне Горе. Плодом таквог дугогодишњег изучавања било је констатовање од стране пјесникове у карактеру нашег народа једне

тешке мане, једног урођеног гријеха, једног, тако рећи. проклества, које као Дамоклов мач одвајкада виси над главом српског народа, — то је, једном ријечи, издајство; издајство вјерско, издајство политичко, а, на крају крајева, издајство душевно-морално: духовна несталност, лакомисленост, амбиција, неки дјечији каприз, од којега српско племе и данас страда и, вјероватно, још дуго и дуго страдаће. То је она иста мана, коју је наш несрећни, потлачени народ послье косовског боја изразио у пјесмама о Вуку Бранковићу, која се такође скрива и под фаталним словима српске круне

Ɔ C
Ɔ C — сама слога Србина спасава; —

кажем фаталним, јер та слова ево већ децениje једнако указују српском народу на поменуту гореману, на неслогу, од које је како у прошлости, тако и у садашњости, толико трпио тај народ. Све се пјева о слози, а проклиње се неслога; сви желимо слоге и сазнајемо, да је само у њој спас српском елементу, а међутим неслога, као авет, наједанпут се однекуд јави, наруши бурно одушевљење, расије срећну машту и готовост пожртвовања својих личних интереса ради општег блага. Поменуту страшну, судбоноснуману у карактеру српскога народа Књаз-пјесник је желио приказати у литературном облику и ради те сврхе заустaвио се на личности Станка, млађег сина господара Зете, Иван-бега Црнојевића, лич-

ности познате и по Горском Вијенцу и још боље по народним пјесмама. Пита се, зашто пјесник није своје дјело назвао *Станко Црнојевић,* већ *Балканска Царица?*— Да би одговорили на ово питање, нама се чини, треба узети у обзир оно, што је најважније код сваког писца за разумијевање његових књижевних производа, наиме: духовни облик ауктора, његове симпатије и антипатије, његов лични живот, његове тежње, једном ријечи, његово душевно расположење у моментима, који су претходили писању дјела. Ако пођемо с те тачке гледишта, ми ћемо лако одговорити на постављено питање.

Као што се види из свијех готово дјела пјесникових, која су, као код сваког озбиљног писца, снимак његовог духа, — основни склад посљедњег је оптимизам. Његовом силном духу није својствено очајање и туга. Најтеже околности, спољашње и унутрашње, које су његовог генијалног претка (владику Рада) готово принудиле биле, да заједно са свијема Црногорцима насвагда остави овај крвљу прекупати камен, и да иде у Русију, — никад нијесу биле у стању сломити енергију Књаза Николе и породити у његовој глави сличну мисао. Како у личном, реалном животу, тако и у животу стваралачке мисли он је више натура дјелатна. Не гледећи на све мучне услове, у којима је текао живот књажев, он, као прави јунак, свачему смјело гледа у очи,

никад не пада духом, никад се »не препада.« Нема сумње, да су на такво расположење пјесникова духа у велико утицали и физички услови, као на пр., урођено здравље, ријетко срећни породични живот и друго. — Ево зашто, по нашему мишљењу, пјесник није нам насликао правога издајника, у којему би оличио све негативне стране, својствене подобним личностима. Он то не може, јер у својој души не налази материјала за такав рад. Позната је психолошка истина, да човјек уопште најрадије говори о ономе, што га највише интересује, а сваки прави писац, изузев, може бити, строгих и увијек једностраних епичара, готово у свима својим најважнијим творевинама представља понајвише самог себе, исказујући устима својих личности сопствене мисли и осјећаје.

Овом се моменту придружио и други, а тај је: урођене врлине женске половине српског народа уопште и Црногорке напосе. Родољубље, које се уздиже до ентузијазма, страсна и у исто вријеме узвишена љубав к избранику свога срца, чврстоћа у вјери православној, сва душевно-морална и физичка својства Црногорке, — толики су утисак учинили на пјесникову душу, толико су поткријепиле у њему вјеру у бољу будућност, да је ријешио, да у свом красном дјелу истакне као главно — не мане и мрачну слику једног слабовољног

мушкарца, чији лакомислени поступак може имати фаталне посљедице за читав народ, већ чаробни лик младе дјевојке, која, не будући у стању савладати душевну рану, нанесену јој невјерством младог вјереника — књажевића, радија је скочити у Морачу, него се назвати издајницом своје вјере и своје домовине. Усљед наведенијех побуда пјесник је с правом дао назив својему дјелу Балканска Царица.

Прије него приступимо анализи главних карактера овога дјела, упитајмо себе, којој врсти литературних производа припада Балканска Царица? По форми она је драма и лако се дâ престављати на позорници, — што је толико пута и рађено, — али по смислу и садржини, слично Горском Вијенцу и Шћепану Малом, она више задовољава читаоца, него гледаоца: радња у њој није развијена у довољној мјери, страда такођер и јединство садржине — двије главне особине праве драме...

Балканска Царица, која је први пут угледала свијета 1886. године, посвећена је Црногоркама. Посвета је толико дивна, да је би требало овдје сву привести, али, за недостатком мјеста, ми се не можемо на то ријешити; зато одмах приступимо излагању садржине.

Драма је подијељена у три чина. Први се чин збива у Жабљаку. Станко, једно од главних лица драме, сам собом размишља о свом положају, и, као сваки површни и

неозбиљни млад човјек, налази — премда је син кнјажев — да је положај његов веома рђав. Зато, да би се мало позабавио, спрема се у лов, пјевајући пуну чари пјесмицу:

Мила ми је зора плава
И прољетњег јутра пара,
Кад се лако поразмакне
Након сунца, дана цара;
Кад обгрли врх од горе
И спушта се низ главице,
Као милој око врата
Кад се проспу плетенице.

У то долази старији му брат, Ђорђе, саопштава, да је сјутра савјет код оца, приговара му, како се мало бави државнијем пословима и показује му писма политичког карактера: из Млетака и Дубровника. Станко се титра ријечима, одговара бесмислено и ставља неозбиљна питања. Ђорђе му затим показује писмо од Скендер-бега, у коме овај моли, да му Црногорци пруже помоћ у борби против Турака, и саопштава му даље, да је отац (Иван-бег) ријешио послати с војском њега, Станка. Ова га вијест у неколико обрадује, што му се даје прилика, да покаже своје јунаштво и да се прослави. Устаје, да иде у лов, пјевајући опет красну пјесмицу:

Бан Баоши једно вече
У језеро прстен паде,
Па језеро заклињаше
Да му опет прстен даде;

А оно се немилосно
Врху њега заклопило:
»Водо!« — Балша поче клети —
»Од тебе се већ не пило!«

И по тада, веле, није
Воде никад капи пио,
Но је жеђу грла свога
Само вином бан гасио.

Ђорђе га поново задржаје и међу њима се почиње разговор о одношају с Млеткама, о вјеридби Ђорђевој, поводом које Станко, ако и увредљиво за брата, исказује неколико лијепих и правилних мисли, које, свакако, ушљед прирођене лакомислености, изнесене читаоцем из првог монолога Станкова, не чине особитог утиска. Ђорђе, увријеђен у својим љубавним осјећајима, са своје стране жели га дирнути и говори му, да, кад се не би случајно оженио Латинком, његов би избор пао на Даницу, коју љуби Станко. Овај, чувши ријечи Ђорђијне, одмах пада у бјеснило и више афектативно, него истински, виче, исказујући своје љубоморне болове. Одлаже се лов.

Појава се друга почиње доласком Данице, која доноси огртач и котарицу разног јестива; једно и друго ставља пред њим и говори:

Још је синоћ приредила
Ово твоја мила мати.
У лов, у бој љубав њена
И моја те, Станко, прати...

Станко, обазирући се мало на њене ријечи, одмах је почиње вријеђати. Даница не разумије, ушљед чега је код њега наступила таква промјена у одношајима спрам ње. Најзад јој Станко саопштава Ђорђијне ријечи, на што му она, с њежним достојанством сваке поштене женске, која не жели уносити раздор међу браћом, одговара:

Ђорђију Књаза свако познаје,
Да кадар није за једну жену
Рећ ријеч слабу и несмислену
. . . . . .

Станко.
Ти њега цијениш веома много.

Даница.
Цијеним вазда за властелина
И за јунака пуна врлина,
Па стога кажем, да кадар није
Говорит' за ме ријечи злије'.

Станко.
Он т' обожава и љуби здраво!

Даница.
На то му никад не дадох право,
Ни другом коме....

Станко.
До само мене,
О, ти најљепша међу све жене!

Даница.
Ти си за', Станко, ах, ко се нада!

Станко.
И ја сам, драга, самртно страда:
Сад Ђорђе рече, да тебе љуби,
Па љубоморства дрмнуше зуби
У ово срце, гдје сама владаш.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE BORE CRNOJEVIĆ

Даница.

Па онда зашто то да сад параш?
То, које само за тебе куца,
То, што је чисто ка' зрак од сунца!

Ја могу мила свијету бити,
Ја се допадам — то нећу крити, —
Ал' моја рука и срце моје
Својине вјечне остају твоје!

Ниједна круна ниједног цара,
Ни што год машта, сујета ствара,
Не би ме никад заслијепиле,
Ни обмануле, ни превариле!

Настаје помирење, послије којег Станко саопштава Даници о свом одласку. Она прима ову вијест, како и пристоји правој Црногорки, кћери јунака, и послије кратког разговора, у коме Даница исказује своје патриотске осјећаје, одлази, казавши му како га љуби:

Као сунце, као очи,
Као живот, као биће,
Ка јутарњи цвијет росу,
Што му пада на листиће!..

Затијем долази књаз Деан, који прича, што је било у савјету, а мало доцније, пошто Деан оде, улази Иван-бег. Станко га срије та весело, захваљујући му, што је отац њему поручио, да води војску. Стари књаз савјетује младога сина, жели му срећна пута и предочава тешкоће које га чекају, а тако исто и дужности, којима треба да одговори:

Опрезан, синко, ти само буди!
Шачицу чувај ту сиромаха,
А прођ' се гласа, прођи се маха!
Ствари албанској послужи живо,
Ал' Црној Гори било би криво, —
Ја ћу ти рећи, д'јете, искрено, —
Да облијепиш ђе несмислено.
Но чувај војску ка оба ока!
Тамо су горе, поља широка,
Градови, шанци, ријека има,
Чувај је свуда у логорима
Од злијех вода, злијех конака,
И од умора и хода јака!
. . . . . .

Јер скуп је човјек на ове стране.
А моћ би наша на танке гране
До сада била, да овај није
Штедио људе, бој када бије.
Но и ти, синко, поштеди људе,
Ако ћеш срећа да с тобом буде. и т. д.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Попричавши о одношајима између балканских народа, о изгледима на помоћ Нијемаца и Мађара у борби против Турака, Иван-бег одлази, а јавља се Угљеша (слуга Станков) и каже најприје, како ће ноћас у част одласка Станкова у двору бити коло, а затијем, — да жели ући турски посланик. Посланик улази и необично вјешто, издалека, приступа к остварењу своје коварне мисије: да поколеба слабу, неискусну душу младога кнеза и да га склони на издајство отаџбини, — у чему потпуно успијева. Разговор између Ибрахим-аге (тако се зове посланик) и Станка толико је интересан,

тако је умјетнички проведен, тако је пун психолошких момената и рељефних слика, да веома жалимо што га свега не можемо привести. Примјера ради узећемо само дијалог између Станка и Ибрахим-аге, у коме овај истиче моћ турску и љепоту Стамбола:

Ах, та ми смо знали Турци,
Да је Стамбол круна св'јета;
Вис га наше славе тражи;
Нађена нам га вјера света!
Што би свијет без Стамбола?
Што би Стамбол без јунака?
А јунаци инокосни
Бише били без Турака!
Дугачка је борба била
Међу крстом и кораном;
Па се коран свети вјенча
Са побједом над крст славном.
Љуто бише завађени
Око часа? — чудо није!
Два символа, двије вјере—
Све рад красне Византије!

(Занесено)

Ej, Стамболе, вјечни граде,
Виличине пунан сваке!
Ти си срећан, кад цар Мурат
У моћне те држи шаке!..
Јест, књаже млади, Стамбол је глава
Градова свијех и наша слава;
Извор је моћи и величине,
Свједок јунаштва, наше врлине!

Станко.

Кула, ћошкова, ка' у вас, нема,
Па купатила, китних тријема.

Ибраим-ага.

Ах, има, кнеже, још нешто тамо,
Што се у Стамбол може нађ' само:
А то је — пусто женско чељаде,
С којима наши јунаци сладе
Живот, који је посвећен вјери...
О, ту је јато хурија кћери!..

Станко.

Вели се, коња добрих имате?

Ибраим-ага.

Ми махом б'јесне јашемо хате!
А имамо и Арапа,
Који јашу бедевије,
Од којијех ластавица
У трк бржа тица није;
Са којијех простор лиња,
И бескрајност стиђ' се дава;
На њима су лака седла,
Кад полете — мућа права!

NARODNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Станко.

Вјера ви је мало тупа,
А остало све је боље.

Ибраим-ага.

Вјера нас је крijепила
На свакоје бојно поље.
Ах, вјера је наша чиста,
Као мисли самог Бога!
Прво слово пророк каже:
Да је у њу братска слога.
Вјера права нам промаља
Сврх небеса чуда свака,
Те Турчину, када гине,
За њу смрт је мила, лака.
И она нам крепост даје,
Сви да мремо без жалости;
Вјечност нама обећаје

Пуну ћефа и сладости!
О, да знадеш, млади кнеже,
Што рај за нас Турке спрема!..
За најгрђег од Турака
Тога добра сад цар нема!
Ах! слатко је Турчин бити
Човјек друго што бит' може?!
А што Турчин ти нијеси,
Кнеже млади, — жали Боже!
Ах! да ти је сркнут меда
Наше вјере, нашег дина,
И да ти је чут' доброту
Благог срца Падишина!
И да ти је Стамбол виђет',
И кубета и мунаре!
О, при томе што је Жабљак
И црквица у Понаре?!
Што је Зета при простору
Ципан-ц'јеле Румелије?!
Што је мала Црна Гора
Спрам Бугарске и Србије?!
Што је Ловћен спрам Балкана?!
Што је Иван при Падиши?!
Син Иванов ти си мали —
Син султанов био б' виши!
Што је једна само жена?!
Што ће једна заручница?!
Што ће соко, када нема
Јато танких јаребица?!
Што ће борба, што ће муке
И залудно опирање —
Кад мећ' слугом и мећ' краљем
Остаје ти за бирање?!...

Ријечи Ибраим-агине производе јак утисак на Станка. Прије него се опросте, Станко му препоручује, да се још једанпут виде у Бериславцима, па »за унапр'јед — како Бог суди!...«

Појава се трећа почиње колом у двору, које је толико омиљено у Црној Гори, да се готово у свима њеним крајевима пјева приликом сваког весеља... Пошто се коло сврши, Иван-бег долази код Станка, даје му пред полазак пошљедњи благослов и упуство, у којему износи прелијепу карактеристику Албанаца:

. . . . . .

Скендер-бег је соко сиви,
Јунак храбар, нема пара,
Ал' његова Арбанија
У јунаштву често шара.
Ка' из неба гром удари
И порази и исјече,
Ватру не зна издржати,
Него плане и утече.
Оћевена ка' на свадбу
На мегдане она стане;
Тамо поје, вришти, скаче,
У чакшире и фистане.
Од мала се смутит' даје,
Па побјеже без обзира,
А нагне ли она кога —
Не да спаса, не да мира.,. и т. д.

Други чин представља нам сцене пуне дубоког драматизма. Патриотски ентузијазам, борба између љубави к вјеренику и љубави к вјери и отаџбини у души Даничиној тако је мајсторијски изведена, да у нашој литератури, мислим, мало ће се наћи мјеста, која би се с овијема могла упоредити. — Чин се почиње разговором Ива и Угљеше (слуга Станкових), који су се заједно са својим господарем хитно вратили

из боја под Кројом у Зету. А вратили су се сва тројица због тога, што је Иво поручена му од Станка писма, која је имао предати Ибраим-аги за вријеме битке с Турцима, отправио Иван-бегу у Жабљак, желећи тијем посветити пошљедњег у издајство, које замишља Станко, и на такав начин предупредити опасност, која грози отаџбини. Иван-бег, добивши писма, одмах јавља Станку, да иде натраг, што овај и извршује. За један дан он стиже из Скадра у Бериславце, гдје разапиње шатор и одмара се до сјутра дан. Иво, кога гризе савјест, што је издао писма — али правда свој поступак љубављу спрам домовине — казује о томе Угљеши. Овај му препоручује, да о том ником не говори, »јер ја ћу исти мозак ти пролит'« — каже, држећи, да слуга у ма каквим околностима мора бити вјеран своме господару....

Станко се буди, зове слуге, наређује да му се спреми ручак, а сам излази пред шатор, наслађава се чаробним погледом Зете и Кучке горе, размишља о своме положају, бори се у мислима са самим собом — да ли да остане, или да прије̇ђе к Турцима. Пошљедње ријешење преовлађује и он је у души већ Турчин. Затијем, помиловавши коња, сједа за ручак, за вријеме кога му гуслар пјева о издајству Вука Бранковића. Станку се не допада ова пјесма, прекида гуслара, даје му кесу с новцима и отпушта га.

Појава трећа показује Даницу и њену другарицу Марту, а затим и Станка с њима. Бериславци су рођено мјесто Даничино, куда је она одмах дошла из Жабљака послије одласка Станкова на војску. — За вријеме рата прочуло се, да су Кастриот и Зећани потучени од Турака и да је Станко допао ропства. Даница зна за ово и, шетајући с Мартом и берући цвијеће, тужне своје осјећаје исказује у једној красној пјесмици. Марта је тјеши... Станко, који је угледао Даницу и Марту још испред шатора, лагано се примиче њима, и кад чује плач Даничин, рјешава, да јој се покаже, вичући: Данице! Ова га познаје по гласу и пада у несвијест... Даницу уносе под шатор, а у то вријеме подалеко се види група коњаника, гдје се примиче шатору.

Долазе кнез Деан и кнез Перун (отац Даничин) с пратњом, да срету Станка. Станко их дочекива, питају се за здравље, причају о битци и погинулим јунацима. Станко исказује своју жалост за њима:

Мени вазда биће криво
Без онаквих витезова;
Слава њина сјаће живо,
Док је мача и ратова!
Орли лете на високо —
Там' је њино царовање,
Амо доље у низоко
Орлова је много мање!
Пуст је свијет без јунака!
У рђама браће није!
Уз сокола лети сврака,

А уз лафа мачка ије!
Пун је Епир славе наше
И прегнућа и ужаса!
Барјак зетски ће с' вијаше
И траг знаће Арбанаса!..

Деан га тјеши... Послије разговора о Скендер-бегу и положају ствари у Арбанији, Станко изражава своје чуђење поводом тога, што је отац (Иван-бег) наредио, да се војска зетска одмах врати.

Деан, шапћући му, каже, да зна за писмо, у коме се баца сумња на Станка, али да је то ствар ситна. Станко, веома непромишљено, као што то и доликује једној неозбиљној личности, почиње узносити Турке и њихову моћ, потврђујући тијем постојећу односно себе сумњу. Деан, као прави Црногорац, којему је вјечни идеал — опстанак домовине — макар сви и изгинули — одговара Станку овако:

Опстанак желим и величину
Мом отачаству — смрт душманину!
У славу божју, у здравље Ива,
Ком се што чини, ком се што крива,
Ево нас, ту смо ми — Црногорци!
Па нека Турци и прекоморци
Све покушају: оружје, благо,
И на нас крену, кад им је драго!
На самом прагу ево нас папи,
Источног змаја на доват шапи, —
Па то нас ништа не страши, кињаже,
Вјеруј, што старац ови ти каже!..
. . . . . .
Ко хоће на нас, може му бити!
Ми ћемо силу силом одбити!
Бојних пољана преша' сам доста,

Ће браће миле прѣмного оста,
Ће крв им чиста потоком точи,
А они к небу упрли очи;
На плећа момци дивни лежаху,
Па са издахом Бога мољаху,
Да спасе земљу, да спасе Ива...
Те вјечни санак сада покрива...
Али их има још на гомиле,
Што се ничије не плаше силе,
Него се срче на нас главаре,
Што им не дамо да таламаре,
Бранећ' им вражје заврћи коло,
Крваво коло свућ наоколо!...

Станко.

Слаб је Ђорђија, остарâ Иво,
Земља ће за мном полећет' живо.

Деан.

А ће то, млади Црнојевићу?

Станко.

Управо, старче, к Отмановићу!

Деан (за себе).

Ух, злога пута! Удеса злога
За кнеза Ива, владара мога!
Ух, стида, срама, жалосни старче!
С твога огњишта издајство заче!

(Послије дугог ћутања гласно).

Што је суђено — збити се мора!...
Црнојевићи! Црна је Гора
И наша, људи! Спахилук није
Вашега дома и фамилије!...
Ако штујемо у лице ваше
Мале фењере уз сунце наше, —
Мираз нијесмо ми Црногорци,
Но мученици, крвави борци!..
Вјерни смо Богу, дому, слободи,
И кнеазу Иву, главном војводи!..

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Станко, увријеђен ријечима Деановим, препоручује му, да ниједне више не проговори, пошто, све једно, биће онако, »то султан Мурат како нареди«. Деан енергично и љутито одговара: »његова ријеч овдје не вреди!«. Догађа се свађа између Станка и Деана, која се по пошљеднјега завршује трагично, наиме: Станко пробада Деана мачем. Рањени Деан у узвишеном, необично дирљивом монологу пашта Станку своју блиску смрт, тек само нек одустане од кобне намјере. Ево тог монолога:

Деан.

(Мачем прободен гледа се низ прси.)

Лијепа дара Црнојевића! . . .
Ах' да је турски, ил' од Млечића,
Ка' на сан рана радост би била,
Она . . . ми . . . слава и дика мила! . . .

(Спушта се на кољена.)

А сад ме боли . . . ах, боли тешко! . . .
Крв ми окаља племе витешко! . . .

(Охрабрује се).

Кнеже Перуне! . . . дозови Станка! . . .
Тако ти среће и овог данка! . . .
Не бој се ништа од зле намјере,
Свак до сад у ме' има' је вјере . . .

(Диже мач у вис и гледа га.)

Гвожђе! ријез је твој од челика,
А жеља моја бјеше велика
Да служим вјеру, власт, отаџбину,
Па кад помислим сад на судбину! . . .
Давно је било, кад се састасмо,
Па ево, гвожђе, ђе се растасмо!

(Баца мач; гледа рану, па око себе)

Придрж' ме који... једнијем часом
И мало туд'јен увежи пасом!...

(Један из пратње излази и пасом га преко прси увежава и држи уза се.)

Једнијем часом, а час је вијек!...
Сав живот људски — ниједан лијек
Законе биће не измјењива...

(Долази Станко и Перун.)

(Наставља Деан.)

Војвода Станко, пружи ми руку,
С вељим весељем зам'јени муку
Твојега дома вјернога слуге!...
Спаси га, спаси од веље туге!...
Мој бол тјелесни ништав је, мали,
При оном, што ми на душу свали
С одлуком твојом иђ' у султана —
То ми је теже од свијех ранâ!...
Немој, војвода, кумим те славом
Твојега дома, Марином хрâном!...
За име, немој, свијех светаца,
Мука ти, немој, Црногораца!...
Ах немој... немој... крвави крво!...
На твоје српско огњиште прво
Неизгладива остаће љага,
Наша ће мала малаксат' снага!...
Војвода Станко, пружи ми руку!...
Макни ми, чоче, ту с душе муку!

(Станко у великој борби).

Ах, благо мени! мој се Књаз бори,
Влаго ће бити свој Црној Гори!
Пружи ми руку, ах мили кнеже!
Нешто ме мало још к земљи веже...

(Затиска рану дланом).

Ах, крви, крви! што хиташ тако?
Још није ништа изрека' Станко!?
Ах, крви, крви! ах, крви пуста!...
Некаква магла хвата ме густа!...

Војвода Станко! хоћеш к султану?
Кажи ми, јадан, кажи ми, да-ну!
Будеш ли с Ивом и дома оста' —
Моја ти, књаже, крв била проста!...
Прођи се, синко, остави бруку!
У име тога љубим ти руку!...
(Љуби га у руку).

Умријех... реци!...

(Деан умире. Његово мртво тијело односе пут Жабљака, наричући).

Станко, оставши сам, чује глас своје нечисте савјести, колеба се: на што да се ријеши — или да иде право у Жабљак, па што буде, или Турцима. Посљедња мисао надјачава прву и он говори:

Хришћанство ц'јело нека ме куне —
И то је лакше, но бит без круне!
Па за то ноћас бјежаћу Бару,
Отолен у скут Мурату цару!...

CRNOJEVIĆ

Пета појава овога чина почиње разговором Данице, која се је освијестила, и Марте. Даница се чуди, како се је могло десити, те су оне под шатором, и као кроза сан спомиње се, да је зазрела Станка на ливади. Марта јој сјетно каже, да је Станко у истини ту, и да ће сад доћи. Даница гори љубавним пламом, да га што прије види. Али и њу мучи нека тешка слутња, коју излива у причању једнога сна.

Марта уплашено прича, како је Станко убио Деана и савјетује другарици, да бјеже. Даница све ово узима за шалу. Марта од страха утече, а Даница говори сама:

А оно мене нек саму нађе,
Ја се од наше не плашим сваће!
Ево му грло, ево му очи,
У срцу крви, па нек је точи,
Ако је само то њему мило...

Јавља се Станко. Послије израза љубавних осјећаја с једне и друге стране, Даница пита Станка, је ли истина, што јој је Марта причала о смрти Деановој. Станко потврђује ријечи Мартине и каже, да, бојећи се очиног гњева и казне, мисли бјежати преко границе. Ове ријечи као оштри нож падају на срце младе, занесене дјевојке, која га одвраћа од такве намјере, говорећи му, да ће му отац, на молбу Црногораца, опростити смрт Деанову. Станко даље подробније објашњава побуде своје одлуке, наиме: пошто Српству већ нема спаса од Турака, то је он још лани обећао турском цару, да ће превртнути вјером и тијем, к'о бајаги, избјећи грозећу српском народу погибију. У овијем је ријечима почетак борбе између љубави к вјеренику и љубави к домовини у души младе Црнгорке и почетак узвишене сцене, која је једна од најљепших у свој Балканској Царици. Пошто је прилично вәлика, ми је не можемо сву овдје донијети, али, да би колико толико упознали читаоца с њом, ево неколико примјера: Станко, покушавши сва средства да сломи љубав Даничину спрам домовине и не успјевши у томе, почиње је вријеђати ријечима, које изражавају сумњу у њену љубав:

Ти никад н'јеси мене љубила!

Даница

Моја је љубав дубока била,
А твоја — ниска, варљива, мала!
Сва моја срећа би твоја шала и т. д.

Станко

Цару сам моју ријеч већ задâ

Даница

Ма пријед мени... На, читај сада!
(Вади једно писмо и даје га Станку)

Станко се сјећа тога писма и чита га на глас:

Кад бих Султан Турства био,
Ја бих дао престол мој,
Мухамеда похулио
И назва се сужањ твој!

Стамбол бих ти даровао
И у њему царства трон;
У твом ланцу робовао, —
Мио би ми био он!

Лале моје и везири
Љубили ти руке, скут;
Храбре паше и мудири
Падали ти сви на пут.

Рад жêљâ бих продавао
Провинције царства мог,
И тијем бих предвиђао,
Сваку миса' срца твог!

За папучу твоје ноге
Анадолју да' бих сву
И градове њене многе
И фукару њену злу... и т. д.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Прочитавши писмо, Станко се стара, да примамљивим сликама њиног будућег заједничког живота у Турској поколеба душу Даничину:

Теби љепше биће, вило,
У китноме мом сарају,
Но блаженим хуријама
У свечеву наручају.

Све што исток издат' мога'
Дијаманта и бисера,
И мириса, свиле, злата —
Све је твоје, божја вјера!

Рој дворкиња и робиња,
Да те дворе на миг сваки;
Са мном тебе љубав чека;
Круна, слава, живот лаки!

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Даница.

Сретнија бих с тобом била
У колиби, у кућари,
Ал' под наше ведро небо,
Па ђе било — то не мари —

Но уз Турке, а под Турке,
Свијет да ми дадеш цио,
Не бих пошла; а без круне
Ти си мени, Станко, мио!

Станко.

Чар какова ту те веже
О, најљепши Божи створе?!
Ови крши, ови јади
Ова брда ове, горе?

Даница.

Што ме веже? — све ме веже:
Ваздух и крв, аманети,
Муке, љубав, род и вјера
И слободе пламен свети!

Што ме веже? — Небо наше
Подупрто планинама!
Нас једине сунце грије,
А око нас свуд је тама!

Што ме веже? — Спомен дана,
Кад ми они цвијет даде,
Кад зачеше у мом срцу
Слатке неке рајске наде...

И Станко и Даница остају при својим одлукама. За вријеме њиног вијења и разговора у Жабљаку се већ чуло о смрти Деановој, ушљед чега Иван-бег шаље војску, да ухвате убицу... Војска се примиче. Станко, принуђен бјежати, покушава потоње средство, да склони Даницу, али безуспјешно. Догађа се између њих свађа, у којој Станко рањива Даницу и бјежи. За њим трчи поћера, у којој је и стари кнез Перун. Он познаје своју кћер, заустављa се над њом, док војници продужавају гонити Станка. Овдје се међу оцем и кћером збива дубоко дирљива сцена, из које ми доносимо само говор Даничин:

А... тата!... ту си, мој мили тата!
Рана је моја ту иза врата,
Ал' смртна није, остаћу жива.
Но немој мислит': да сам што крива

Имену твоме и нашој части!
Несретник један у жице стасти
Мојега срца забаву тражи.
Невјешта свј'ету, невјешта лажи,
Попузнух, оче, нијесам пала,
Поштена кћер сам твоја остала!
Крива сам исто као тић мали,
Који се с гране из гњезда свали
Пријед но лака он стече крила —
Тако сам, оче, ја згријешила!
Како је њему доље под граном,
Тако је мени под овом раном!
Озеба' и наг он нестат' може;
Нестанем ли ја, о, тада, Боже!
Тебе ћу, оче, поздравит' мио,
Овако тебе и свијет цио:

Прост бијели ови свијет!...
Просто књазу љубавнику!...
Просто Станку! ал' непросто
Црне Горе издајнику!...

CRNE GORE ĐURĐE

Трећи чин. Управо рећи, главни мотив, ради којег је написана Балканска Царица, т. ј. побједа моралних осјећаја у души Даничиној над природном страшћу, и обратно: душевно — морално банкротство Станково довољно су оцртани већ и у овом, што је до сад речено, те тијем готово могла би се свршити драма. Али душа пјесникова није задовољна. Такав страшни злочин, као издајство отаџбине, и промјена вјере не могу, не смију проћи некажњени. Читалац би остао у двоумици, кад не би биле показане пошљедице приједступа. Узвишеније потребности духа захтијевају правичну казну за приједступ и награду за

поднешене жртве. Оба ова момента пјесник нам је и насликао у трећем чину свога дјела.

У почетку овог чина видимо тужног Иван-бега и кн. Перуна. Иван-бег се распитује о стању Даничином, али разговор одмах прелази на главни предмет, који је једнако значајан како за старог господара, тако и за Перуна. Предмет је тај — предстојећа борба с Турцима, које је издајник Станко довео на Црну Гору у сврху остварења своје паклене замисли. Причају о томе што би било боље урадити — или заштићавати Скадар, близу кога су већ Турци, или га напустити, а непријатеља дочекати у планине. Затијем Иван-бег поручује Перуну, да позове главаре и Ђорђа на договор. Перун одлази, а тужни отац остаје јадикујући:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

. . . . . .

О, султане, што ми дјецу
У мој срећни дом завади!
Нек ти други српски Милош
Несит на мач дроб извади!
Што се машаш земље моје,
О, лакоми лакомниче?!
Што дијете премами ми,
О, крвниче, прекрвниче?!
Станко, сине, сунце моје!
Станко, Станко, жељо жива!
Црну Гору зар остави
И несретњег оца Ива?!..
О, дијете, немој тамо!..
Боже, мога сина врати
И бурног ми заход жића
Том милошћу ти позлати!..

Долази Ђорђе и главари. Иван-бег, напоменувши, какав је зао удес постигао његову кућу и Црну Гору, поручује главарима Ђорђа и даје му, као символ власти, мач, говорећи:

... Мач је ови
Балше старог и мој био. —
Сине, Ђорђе, ево ти га
И срећно га ти носио!

Главари усхићено примају ријечи господареве, затијем ваде сабље, које Иван-бег благосиља. Послије овога главари одлазе, а Ђорђе остаје с оцем и моли га за савјет у предстојећој битци. Даље га пита, како да поступи са Станком, ако бојна срећа нанесе, те га ухвате жива. Иван-бег одговара:

Питаш, како? — како хоћеш!...
Као с братом, а да како!...
С Станком... Зар што?... С издајником!
Под мач, Ђорђе, већ никако!...
Али немој!... Стан' да вију!...
Убит' сина!... немој, сине!...
Црна гласа и ужаса!
Аох, небо, зле судбине!...

Друга се појава збива у логору међу Горицом и Ситницом. Иво, слуга Станков, измучен савјешћу, што је и он са својим господарем отишао Турцима, покајао се и долази, уз пратњу једног момка, под шатор молећи за опроштај. Ђорђе му великодушно прашта, затим га пита, да није произашло какве промјене са Станком. Иво одговара:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Не! Војводу
Иста жеђа за власт мучи,
Жеђ, која је још нарасла,
Од када се он потурчи.
Већ му ништа није свето,
Ма баш ништа што је наше,
Од кад му је султан дао
Чин најстарй свога паше...

Даље распитују Ива о броју, положају и намјерама турске војске. За овим слиједе наредбе војводама, и, као intermezzo, занимљива симболична сцена гатања једног старца на мачу, које није ништа друго, до испричана у кратко и у преносном смислу историја постанка и развића Црне Горе.

Појава трећа представља бојно поље. Много мртвијех и рањенијех. У даљини се чује бој. Даница, која се мало придигла послије ране, и другарица јој Марта иду, носећи у рукама кондијере с водом и вином, да помогу рањеницима. Међу пошљедњима је и Станко, кога мучи страшна жеђа. Угледавши Даницу, али не будући потпуно увјерен да је она, виче:

Мало воде Црногорко!

Даница се трза од овога гласа, јер јој се учини у неколико познат. Но и неподозријевајући да то може бити Станко, примиче му се говорећи:

Воде дађу и Турчину,
Кад је рањен — нека пије!...
Турчин рањен већ опасан
Он за нашу страну није.

Овдје наступа необично дирљива сцена, једна од најепших у Балканској Царици, а можда и у свој српској драмској литератури. Даница, познавши Станка, трза му кондијер из рука и говори:

Ко је ово! Суд овамо!
Не труј воде, отровниче!

Станко.
(Држећи јаче кондијер.)

И још мало!...

Даница.
(Отимајући му га сасвијем.)

Ни кап више!
Крста, Српства издајниче!

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Станко.

Вода ова живот враћа
Твоје кад је дају руке!
Сви болови одумину
И најжешће проћу муке!...

Даница.

Тебе? ту си, сада, књаже,
И владару од Балкана?!

Станко.

Да! ево ме, ту сам, што ћеш?!
Допао сам тешких рана!

Ја се хтједох горе припат',
Па гром сретох у висине!
Ej, радиј, сам и овако,
Него пузит' у низине!...

Даница.
(Виче.)

Ко је витез! ко је јунак!
Посјеците издајника!...

Станко.

Хришћанскијех чујеш р'јечи
Тјешитељке рањеника!...

Даница.

Рањена сам усред срца!
Рањена сам у сред душе!
А рукама све твојима,
Што ми срећу истргнуше!...

Рањена сам у љубави!
Рањена сам у младости!
Отрова ми живот слатки
Пун веселља и радости!...

Рањена сам у поносу!
Рањена сам као жена,
Које чувства вазда бише
Узвишена и искрена!...

Станко.

Па се свети, женска главо!
Дивно ти је сад запало!
Ову битку кад изгубих,
За живот ми није стало!...

Даница.

Да се светим?! то не могу,
Мој несретни вјереничеј
Љубав права, љубав чиста,
Ни у гроб се не одриче!...

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Ти ме рани по тијелу
И по срцу и по души!
А твој злочин спрама дома
Љубав моју не угуши!

Да се светим?! Глас љубави
Првобитне то ми брани!
Твоја су ми мрзна дјела,
А мили твоји дани!...
(Подиже му главу и даје му воде да пије)

Станко.

А, овакве у рај нема!
Опрости ми, жено света!

Даница.

Кајеш ли се, што се роду
И хришћанству ти одмета?
(Станко затеза одговорити, а међутим прилети Угљеша са два Турчина и однесу Станка рањена.)

NARODNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Угљеша.

Ето паше господара!
Унесимо њега жива!
Цару, вјери и Турћији
Без њега би било криво!

Станко.

(С рамена Турака, који га носе, отискујући Даницу).
Не кајем се, али жалим,
Што нешћеде моја бити!
Но се и још надам, да ћеш
У Скадар ме походити!...

Даница. (Сама).

Он је спасен, а побједа
Савршено наша оста,
Па сад земља биће мирна,
А ево јој славе доста!...

Све је на свом добро мјесту,
Само биће ово моје,
Што је данас празно, пусто,
Без икакве ц'јељи своје!...
Још како бих преживјела
Покор Станков страховити!
С побјеђеним вјерником
Свак' ме може прекорити!
Рече, да се и још нада,
Да ћу њега походити...
Као добра вјереница
Ја то морам учинити!
Али како? — Морача се
У језеро бистро слива,
А оно се у Бојану
Пред Скадарски град излива...
О, Морачо, вјечни доме!
Причувај ме од пећина,
Док у крило језера ме
Твог не предаш плавог сина!..
Пак ће оно, као ђевер,
Довести ме испред града
Ето тако походићу
Вјереника свога млада!..

(Скаче у Морачу).

Четврта и пошљедња појава послије свршене и добивене битке. Турци су на главу потучени. Војводе и војсковође доводе многе заробљенике, међу којима има паша и бегова. Свак прича о утисцима боја. Прослављају јунашто црногорско, не скривајући у исто вријеме и храброст турску, а затијем благодаре Богу. . . .

Ми смо се дуго задржали на Балк. Царици, али се надамо, да читаоци нам неће за ово замјерити. Балк. Царица је једно од најљепших драмских дјела у срп-

ској књижевности. Сву моћ свога пјесничкога талента Књаз — пјесник је у овом дјелу показао. Живе слике, дубоки осјећаји, узвишено патриотско одушевљење, — све ово чини, те се Балканска Царица чита са великом естетском насладом и интересом од прве до потоње странице. Језик је у опште красан. Истина, детаљнија критика, може бити, наћи ће на неким мјестима и недостатака, али су они тако незнатни у сравњењу са крупним умјетничким достојанствима, да би неправично било због њих бацати сјенку на сво дјело. Написана је Балканска Царица оригиналним размјером — десетерцем, али не онаквим, какав је у народним пјесмама: у пошљедњима је цезура послије четвртог слога, дочим у Балканској Царици послије петога. Слик је такав, да се два узастопна стиха римују. Узевши у обзир величину овога дјела, не можемо се не дивити музикалној развијености нашега пјесника.

ПОТОЊИ АБЕНСЕРАЖ.

Средњи вијек са својим ритерством, обожавањем женскиња, с вјером у моћ духова, вјештица и чудотворних трава, с борбом против невјерника и утврђењем Хришћанства, са својим идеално-мистичким и сујевјерним погледом на свијет, — представљао је огромни, у већини случајева

интересни материјал за умјетничко обрађивање. Особито почетак деветнаестог вијека износи на површину читаву плејаду великих умова, који су у свијема гранама умјетности црпили свој материјал из поменутог доба. Та епоха у литератури позната је под именом романтизма, који се обично сматра као реакција против владајућег у пређашњим двама стољећима класицизма Француска, као најкултурнија у то вријеме земља у Европи, дала је човјечанству и највећи број писаца ове врсте, међу којима име знаменитог Шатобријана заузима једно од првих мјеста. Познато је његово красно дјело *Потоњи Абенсераж,* у коме је велики писац, у облику веома занимљиве историјске приче, описао неке моменте из доба дуге херојске борбе Шпањолаца и маврâ, која се свршила потпуним изгнањем невјерника с Пиринејског полуострва и ослобођењем Шпањолске.

Књаз — пјесник, као одличан познавалац француске литературе, читао је, разумије се, и поменуто дјело Шатобријаново, које је, — захваљујући већ познатим нама особинама његова духа: чврстоћи у вјери праотаца и, готово рећи, ултра — развијеном патриотизму, — произвело, без сумње, на његову пјесничку душу веома јак утисак. Те је моћне духовне особине — као што смо већ видјели — он врло вјешто истакао у лицу Деана и Данице у Балканској Царици, и, као што ћемо даље видјети — у

Хајдани. Истина, Шатобријан се за своју сврху послужио Шпањолцем и Арапом, Мавром, али је Књаз то прихватио исто онако, као да је сиже из његове рођене, српске, историје. Права пјесничка натура и не смије друкче схваћати своју задаћу; она не смије бити уско националном и пристрасном, већ је дужна описивати душевне врлине и мане једнако, ма коме оне припадале и ма у каквим се приликама јазљале. Пошто је, како мало час рекосмо, Шатобријаново дјело учинило силни утисак на пјесникову душу; пошто је читање ове приче дубоко дирнуло срдачне струне пјесникове, — он није могао одољети жељи, а да у стиховима не препјева ту красну повјест.

Књажев потоњи Абенсераж у велико се разликује од француског оригинала. Може се рећи, да је из потоњег узет само главни мотив, географске, топографске и хронолошке прилике, дочим све остало — композиција, анализ душевних осјећаја, разговори и живот личности — то је све ново, не говорећи већ о дивним, пуним музике стиховима. Чак кад би наш пјесник ad litteram шљедовао француском оригиналу, који је написан у прози, и препјевао га стиховима, — и то би била крупна литературна заслуга, јер свакоме, ко у својој души има естетских осјећаја, познато је, каква велика разлика постоји, између утиска, који чини неки занимљив догађај, пред-

стављен прозом или стиховима. Што би било, на пр., с Горским Вијенцем, кад би га лишили оног величанственог десетерца, у који је Његош обукао његову дивну садржину?... Као илустрацију овога ми можемо навести и један историјски примјер: велики њемачки пјесник и филозоф Гете написао је своју *Ифигенију* најприје у прози, а доцније у стиховима. То исто дјело једног истог писца у првом свом облику данас има само историјски интерес, дочим у другом — чита се са истинским задовољством. — Нема, дакле, сумње, да, узевши у обзир све наведене околности, на Потоњег Абенсеража треба гледати, као на потпуно самостално дјело Књаза-пјесника, дјело, чија је фабула само узета из туђега извора. Заједнос Балк. Царицом ово је други украс српске пјесничке литературе и други алем-камен у вијенцу пјесничких производа Књаза Николе.

Пјесма се почиње тијем, како је Боабдил, краљ Гренаде, уз пратњу рођака и своје старе мајке, султаније Аише, напустио Шпањолску и дошао у Африку, гдје се је, у околини Туниса, и настанио. Разумије се, како Боабдил, тако и сви остали Абенсеражи понијели су са собом вруће успомене негдашње моћи и славе, којима се у изгнанству тјеше.

А ђеци им уз бешике
Мајке пјеју пјесме старе
За Зегризе — Абенсераж,
Њине бивше господаре.
. . . . . .

Залуду је изгнаником
Африканско небо дало:
Сунце сјајно, воду бистру,
Воће, цвијеће расцвјетано!

Уживат' се ту не може,
До уз куле »Црвенкасте«...
Љепше тамо сунце сјаје,
Љепше тамо биље расте!

Извори су бистрû тамо,
Пријатније воће свако!...
Ах, срећни су тамо људи!
Живовat' је тамо лако!...

У то да му ко покаже
Равно поље од Баграде,
Изгнаник ће сјетно рећи:
»То је ништа спрам Гренаде!«

Знатна породица, навикнута на борбе и мегдане, сад се посветила мирном научном раду, покорно сносећи своју превратну судбину. У току од двадесет и четири године петнаест чланова ове славне куће умријеше:

Не од глади, ни од жеђе,
Но од мука странствовања,
Од жалости за Гренадом,
У изгнанству живовања...

Ал' сироче једно оста
Од тог дома, од те куће,
На коме се оснивају
Изгнаникâ наде вруће.

Абсн-Амет њега зову,
По имену једног стрица,
Који негда би оптужен
Од гренадских кукавица:

Да је младу Алфаиму
Зегриз краља очарао
И у гријех с том кћегињом
Абенсераж млад упао.

Ово момче чезне за некадашњом својом постојбином, ушљед чега једног дана, не казавши ником ни ријечи, отпутује из Африке и кроз неколико дана сретно стиже у Шпањолску.

Мирна мазга носаше га
По држави Боабдила,
Куд му стари летијаху
На хатове ка на крила...

Испричавши утиске, које поједина мјеста и призори чине на душу Абен-Аметову, пјесник у чаробним стиховима упознаје читаоца са Гренадом, која је коначна сврха путовања младога Мавра.

У подножју врловитог
И снијежног Сјер-Невада,
Ће брдашца два се дижу,
Сазидан је град Гренада.

На бокове тих брдашца
Саграђен је двор до двора,
А подножја купају им
Двије р'јеке ка̀ два мора.

Чему сличи тај град срећни,
Ће се срећни броје дани? —
По облику би се рекло,
Да је шипак разрезани,

Око којег Ксенил ваља
Златне мрве с валовима,
А у модрој сукњи Дура
Сребрнога пјеска има.

Загрљене кривудају
Низ долину китног Вега,
Као да се покрај змије
Безазлени гуштер слега.

Мурве, смокве и неранџе,
Лозе, шипци Вега красе,
Претилу му околину
Претилије живо пасе!

Над њим небо вазда ведро,
Ту мирисни зрак се дише,
Извор жеља најњежнијих
Вјечно траје, не пресише!

Дошавши у Гренаду, сјетни путник почива у неком хану, који је нарочито намијењен примању Арапа. Одмах затијем, не будући у стању савладати жељу — да што прије разгледа и позна »ђедова му отачаство,« још исте ноћи иде и тамо-амо шета по граду. Сву ноћ је Абен-Амет тумарао по вароши, изгубивши пут, којим се требало вратитити у механу. У сами освитак зоре, пролазећи мимо неког дома, он сријета једну младу женску, која је била кренула на јутрењу.

Абен-Амет зачуди се
Тој љепоти, тој појави,
Кâ најмлађа да хурија
С небеса се њему јави!

А и младој Шпањолкињи
То је било изненада,
Па не може пред Арапом
Јак утисак да савлада,

Но се с миљем загледала
У лијепи лик јунака
Кога реси свила, злато,
А на глави чалма лака.

Послије неког колебања млада га дјевојка стидљиво пита, да није странац и да се није изгубио у овом непознатом граду, на што Абен-Амет одговара позитивно. Дјевојка у пратњи једне старе наставнице и двјеју слуга, предлаже Абен-Амету да му покаже пут к хану. Абен-Амет се учтиво саглашава. Дошавши до хана, дјевојка за часак застаје,

Осмјехну се пут Арапа,
Руком му га показала,
Па сокаком другим пође,
Те је цркви похитала.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURE CRNOJEVIĆ

Абен-Амет се заљубљује у красну Шпањолкињу, сваког дана тумара по Гренади, желећи опет гдјегод срести ону, чији је роб већ постао.

Једну вече по случају,
Тамо изван у предграђе,
У шумици од неранџа
Љетњиковац један нађе,

Из кога се божанствени
Глас чујаше уз гитару..
Млада једна жена пјева
Неку пјесму шпанску стару...

Он одма по гласу познаје своју драгу..

»Хурија је моја тамо«! —
Абен-Амет сад завика —
»Зар глас миле још превари
Икад до сад љубавника?!«

Па поткупи бурнус лаки,
Те од миртâ плот прескочи,
Другим скоком у круг дивни
Ђевојака он ускочи.

Све се дјевојке разбјеже, осим Дона-Бланке, која остаје сама са гитаром у руци, слободно сријета неочекиваног госта, говорећи:

»О ти ли си познаниче,
Добро дошâ!.. —

на што Абен-Амет одговара ријечима пуним неодољиве страсти:

Избранице од духова!
Ја те тражих ка што тражи
Арап извор у вар подна,
Грла жеђу да ублажи!

Све те тражих, док гитаре
Чух ти звуке и глас мили,
На који би и мртви се
Под покровом пробудили!

Чух и пјесму, којом славиш
Једно име од јунака!
Једно име... То је име...
Име једног мог земљака!

О извини смјелост ову,
С којом ступих у твом двору,
У жилишту среће моје,
У жилишту, ил' понору!

А милосно прими млада
Абен-Амет што ти пружа:
Срце ово — челу малу —
Да мед купи с твог од ружа!..

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

Ове ријечи производе дубоки утисак на душу заљубљене, као и он, дјевојке, која му — пошто се мало поврати од забуне — прича, како јој је, пјевајући мало прије уз гитару, његов лик напоминьао слику Абенсеража. У мало се он не издаје пред дјевојком, али страх, да га власти не раставе с чаробном Шпањолкињом, — то му спречава.

На жамор и вику преплашених дјевојака истрчи отац Дона-Бланке Дон-Родриго, кога кћер упознаје с Абен-Аметом. Каостари племић, Дон-Родриго љубазно предусриjета новога госта и моли га, да остане код њих, пошто му је данас веселье — његов рођен — дан. Разумије се, Абен-Амет радо прима понуду и остаје. Настаје веселье, пир, на коме Дона-Бланка опет пјева и потпуно завлађује срцем Абен-Аметовим...

Гости се разилазе у најбољем расположењу. При растанку Дон-Родриго моли Арапина, да чешће полази њихов дом, што овај радо обећаје... Бујна љубавна страст обузела је срце обојице — и Бланкино и Абен-Аметово — и у мислима тврде исте ријечи; она:

Крсти ли се Абен-Амет —
Што ми срећи тада смета?
Нек ме љуби па ћу млада
За њим ићи до крај свјета!

он:

Дона-Бланка прими ли се
Вјере свете пророкове —
Оба св'јета провео бих
У њезине ја окове!..

Пошто је било најљепше доба од године за излете и дуге шетње, то ће једног дана Дона-Бланка предложити Абен-Амету да иду заједно у Аламбру. Абен-Амет радо прима понуду кунећи се:

Од те шетње да милије
Још ни једне не имаше.

Јашући — она на бедевији, он — на андалуском хату — упућују се Аламбри, при чему

Пролазећи народ збори:
»Кнез безвјерник са далека!
Млада ће га крстит Бланка
Чим је такви!.. нека!.. нека«!..

Долазе у Аламбру, у којој свако мјесто, сваки камен у души младога момка изазива тужне мисли и осјећаје. На једном мозуљску Абен-Амет види урезано име Боабдила и у очајању говори:

Ах, мој крању, круно сјајна!
Арапскога рода дико!
Аламбра је твоја пуста!..
Ej, ће си ми јадни стрико!..

Дона-Бланка води даље свог »сјетног друга« показује му једну дивну зграду с фонтаном и прича му страшну трагедију, која се због љубави одиграла на томе врелу...

Абен-Амет узбуђен до крајње степени нешто том причом, нешто свијем онијем што га опкољава, страсним ријечима признаје се Дона-Бланки, да је љуби. Дона-Бланка, и ако сама не мање узбуђена, ипак, усљед природне дјевојачке стидљивости,

савлађује своју страст, напомиње му о понору, који међу њима стварају вјере, — али, најзад, и сама исказује своју љубав спрам њега, љубав која граничи с лудилом. Наступа критички моменат, у ком је моћна физичка страст готова да обори све узвишеније мисли и осјећања, али морални закони духа опет одржавају побједу . . .

Кулминациони ступањ љубавног нагона пролази, признање у љубави с једне и друге стране је свршено, и сад, у шетњи — ако и не већ онако страсно, као мало прије, али за то много нежније и са неком кобном слутњом — једно с другим разговарају.

О, Арапе, кад помислим,
Што с' у нама сада збива,
Чини ми се, да се слика
Сад понавља једна жива

Из времена када красни
Абенсераж једног љета
Са Алфаимом султанијом
У зли час се ту прошета!

Но си љепши ти од њега!
Оружје ти још сјајније!
Долама му као твоја
Па ни турбан био није!

Абен-Амет са своје стране одговара:

. . . . . .

Стани мало! идеш брзо!
Ах' часи су ови скупи!
С тобом би се радо шета,
Док потоњи дан наступи!

. . . . . .

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Ох, прекрасна султанијо,
Ти си дивна! — вјера чиста! —
Као генû рода мога,
Што с' развалā ових блиста!

Незнам, што је! — кад ти чујем
Шушањ сукње по мрамору,
Вас уздрхтим опируħ' се
Злих духовā наговору!..

Занесене љубавнике већ застаје ноћ, блиједа мјесечева свјетлост и вечерња пјесма славуја. Дона-Бланка, осјећајући у себи нови прилив љубавне страсти, предлаже Абен-Амету, да оставе ова мјеста и изрично му каже, да ће га, ако и даље остане у заблуди »своје вјере, свога дина«, — као безнадежна љубавница чекати до смрти; ако ли се пак покрсти — постаје му »усрећена одмах љуба«. Он са своје стране даје иста обећања, само у противном смислу...

Послије неког времена Абен-Амет хитно одлази у Африку, пошто добија вијест да му је мајка на умору. Прије поласка он води Бланку на једно арапско гробље, на коме даје оваку заклетву:

Ту ђедови моји леже:
Кунем ти се њиним прахом,
И образом и оружјем
И потоњим са уздахом! —

Док ми Алах не поручи,
Да му пођем на дивану,
Тебе да ħу љубит', драга,
Кā главу ми усијану!

Бланка плаћучи одговара:

Чекаћу те сваког љета
Вјерно, чисто, док ми дођеш
Са африканског топлог свјета.

Д' ако у то Бог Хришћана
К спасењу ти каже путе,
Јер без тога брачне везе
Међ' нама су растргнуте...

Арап се прилично дуго задржао у Африци, али ни нови утисци путовања, ни туга за мајком, која је умрла прије него је он стигао, нијесу били у стању ослабити љубав наспрам Бланке. Тек трећег љета он се враћа у Шпањолску. За сав овај дуги ток времена ни Бланкини осјећаји наспрам њега нијесу се ни у колико промијенили.

За вријеме овог поновног свога пребивања у Гренади Абен-Амет се упознаје с братом Бланкиним, Дон-Карлосом, који, сазнавши за љубав између сестре и Арапа — невјерника, сагласно тадашњим појмовима и назорима о љубави и вјери, изазива Абен-Амета на двобој. Кратко, али необично пластично и живо пјесник описује мегдан, у коме се такођер огледају душевне врлине и право ритерско понашање Абен-Аметово:

На два хата као виле
Два витеза узјахаше
И пут »врела Боровога«
Изван града изјахаше.

То су мјесто још избрали
Давно старе мегданџије:
У гренадску околину
За ту сврху љепшег није.

По њему се може наћи
Од оружја још комâта,
И костинâ од јунака,
Од јунака и од хâта.

Арапски се и шпањолски
Витезови ту борише
И с торжеством од јунаштва
То пољице прославише.

Кад приспјеше на биљегу
Два ђетића, два сокола,
Оба дивна, оба смјела,
Поносита и охола,

Мало су се поизмакли
Због загона и због маха,
Један другом јуришише
Без узмака и без страха.

Витез шпански од Арапа
Вјештȗ бјеше мегданима,
Али сабљу у рукама
Абен-Амет бољу има:

Гвожђе јој је из Дамаса,
Џеверуша посјеклија,
А панцијер би пресјекла,
Од плама је још острија.

А хитрȗ му и коњ бјеше,
Бацио се у Тунису,
Па кâ коњи сви отуда
Бој опази по хурису.

Па га Арап нађерао
По арапски у трк цио,
Те широком бакрачлијом
Коња Шпанцу обранио.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Коњ посјечен над кољеном
Под Карлосом посрнуо,
Витез шпански пјешице је
На Арапа насрнуо.

Но и он се живо скиде,
Дон-Карлоса пјешке срета,
Док се Шпанцу скрши сабља,
Као да је од дрвета.

Сабља крива од челика
Пресјече је Арапова;
Противника срећног свога
Тад Дон-Карлос љут опсова:

»Удри! удри! безоружан
Ругам ти се!« Карлос виче,
»Тебе и твом дивљем роду,
Арапине безвјерниче!«

На ове ријечи Абен-Амет достојанствено одговара:

»Ти си мене могâ овђе
Посјећ', срећа да је дала
И да ти се као мени
На разбоју насмијала!

А ја тебе не бих нигда,
Нит сам на то намјерава,
То толико желио сам,
Да ме не би презирава!

И да знадеш, да достојни
Могао бих зет ти бити;
Па сам готов, ако хоћеш,
Сад се с тобом помирити!«

На мјесто двобоја изнајбрже дотрчују: Дона-Бланка и Лотрек — млади Француз, кога је Дон-Карлос у рату рањеног заро-

био, држао га код себе, лијечио и за кога је намјеравао удати сестру. Побјеђени Карлос, пун признања за то, што му је Арап даровао живот, али и пун мржње спрам њега, нуди Лотреку, да овај покуша срећу у двобоју. Лотрек се отказује, с једне стране, из узрока, што су му отворене ране, а с друге — што наслућује повод њинога сукоба. . Дона-Бланка покушава, да измири брата и Абен-Амета, али јој то не испада за руком...

Љубав између Дона-Бланке и Абен-Амета постаје још јача него прије. Арап није више у стању подносити душевне муке и једног дана рјешава, да се похришћани. Звуци звонâ са оближње цркве — која је некад била џамија — тако дирају срце заљубљеног момка, да он одлучно креће к њој, да се први пут помоли хришћанском Богу. Дошавши у храм, у коме никог није било до само Лотрека, који се усрдно молио — разумије се о томе, да се њему окрене Бланкино срце — Абен-Амет се саже на мермеру;

А спрам зрака са кандила
Нека слова из Корана
Урезана пред њим била...

Као кад змија уједе, Абен-Амет се трза и бјежи из храма, у коме мал што није издао своју вјеру. При изласку срије та се с Бланком, за коју помисли, да је дошла у цркву ради Лотрека; говори јој узгред љубоморно-увредљивим тоном: »зар

Лотрека амо тражиш?« — На што му Бланка одговара страсно-тужним, испуњеним дубоког осјећања, ријечима: да њено срце припада само Абен-Амету, и да је — ако не похита са промјеном вјере — живот несретне Бланке прошао. Њене ријечи производе силни утисак на душу Абен-Аметову, и он се поново одлучује, да сјутрадан прими хришћанску вјеру....

Тог истог вечера је забава у кући Лотрековој, на коју су, међу осталијема, позвати Карлос и Бланка Абен-Амет иде к Дона-Бланки, да јој саопшти своју одлуку, али је не застаје дома.

Нове сумње задрмаше
У срцу му са свом снагом,
Па се с мјеста упутио
За ђевојком истим трагом.

И Арапа не позвана
Гостопримски Лотрек срио,
А Карлос се с поштовањем
С њим састао и ручио.

Дворана је пуна трофеја, које шпански витезови отеше у борби с Маврима; на зиду виси и крива сабља Боабдилова. Сви су весели, осим Абен-Амета, у чијој души све ове слике буде мрачне и тужне успомене.

Заподјеле се приче о давним и недавним биткама, о побједама Шпањолаца, о паду Цариграда и т. д. Лотрек уз гитару пјева красну пјесмицу, пуну чежње за родним крајем, која у срцу Абен-Аметову изазива тешки бол:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE RNOJEVIĆ

Разумје га, ка свак кога
Боли мила домовина.

Затијем, моле Абен-Амета, да и он што год испјева; он се испрва нећка, али најпосље, уступајући молбама, узима гитару и почиње пјевати:

Једно јутро јахајући
Краљ Дон-Жуан на свом хату,
Ка невјесту окићену
И у свили и у злату

Гренаду је угледао,
Па јој стаде говорити:
»О Гренадо, шпански крају,
Брзо ћу те заручити!

И даћу ти за прћију
Дивну Корду и Севилу,
А тебе ћу са бисером
Окитити, моју виду!

— »Славни краљу од Леона!« —
Гренада му одговара —
»С Арапом сам заручена,
С њим ме веже веза стара!«... и т. д.

Пјесма је ова мало увредљива за Хришћане, па да би се изгладио непријатни утисак, њом изазвати, Карлос најприје пјева, а затим прича о јунаштву свога дједа,

Старог Сида, побједника
Свег краљевства арапскога.

Чувши име Сидово, Абен-Амет пита Карлоса, да ли је он у истини његов потомак. Добивши позитиван одговор, Арап с дубоким болом приповиједа, како је тај

исти Сид заклао, а затим на ватри спалио једног Абенсеража, који се је као прави лав борио, бранећи своје огњиште. Ова прича на присутне не чини особитог утиска, али за Абен-Амета она је питање живота и смрти, пошто тај исти Абенсераж, о коме је ријеч, био је његов прадјед, ради чије је освете и дошао Абен-Амет у Европу. Сад се тек у души младога Мавра почиње одигравати трагедија: у Бланкиним жилама ври крв онога, који је тако звјерски поступио с прадједом Абен-Аметовим, ушљед чега љубавна страст к Бланки подлеже чувству освете и мржње наспрам Бивара (Сид, Карлос и Бланка поријеклом су од Бивара); и Арапин говори кобне ријечи, које стављају понор међу племенитим љубавницима:

CRNE GORE ĐURĐE

Извините! Знам, људима
Плач и сузе не пристају;
Али мјеста моје овдје
Оправдања сад имају:

Слушај, Бланко! Љубав врућа,
Што спрам тебе груд ми грије,
Вјеруј чисто, да је врућа,
Него вјетар Арабије!

Тој љубави бјех подлега
И јучер се одлучио,
Да у твоју ступим вјеру —
Тако бијах наумио!

А сад Бланко, само плачи
Над судбином несрећнога,
Твог навијек вјерног роба —
Абенсераж' потоњега!

Дознавши, да је Абен-Амет потомак знаменитих шпанских владара, сва тројица — Бланка, Карлос и Лотрек — с чуђењем питају: »Абенсераж потоњега?!«. Дона-Бланка у љубавном заносу виче:

Добри Боже! Слава тебе!
Мој си избор оправдао,
Кад је срећом на потомка
Од јуначке лозе пао! —

затим пита Абен-Амета, чему се ријешио.

Он одговара:

Ето томе, да ти вратим
Све заклетве, драга, твоје!..
Ех, вјерuj ми! теже ми је
То од саме смрти моје!

Али што ћеш? укрвљене
Вјере нам су и домови,
Народности, отаџбина,
Па шта више и богови.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE RNOJEVIĆ

Дон-Карлос тражи видљиве знаке његовог поријекла и овај му их показује. Затијем му нуди да бира једно од двоје: или да се бори с њим на мегдану, па ако га предобије, да Абен-Амету припане све благо и имање Карлосово; или да се покрсти, и тада нек заручи Бланку — што води за собом трајно пријатељство између двије крвничких породица: Бивара и Абенсеража.

Искушење велико је;
Љубав у свој снази тегли;
Чувства можда више мекша
Под том снагом сад подлегли;

Али срце Арапово
Тој се сили не пуштаје,
Но са страхом на брак с Бланком
Он у себи помишљаје:

»Зар да крв се мучитеља
С мученичком помијеша?!
Доклен ђед се не освети —
Мач не треба да се вјеша!«

И кад би му друга жеља
Мимо ове на ум пала —
Би му сјенка родитељска
Ка страшило пред њим стала.

Под теретом страшне туге,
На врхунцу неталиха,
Абенсераж гледа Бланку
Препоражен... тек што диха.

Пак ће рећи: »А'но Бланка
Што ријеши — нек се збије!
Као она ко ће знати,
Што је за ме достојније!«

Дрхти Бланка, а блиједа
И студена ка̑ кам сињи,
На то с муком одговара:
— »Поврати се у пустињи!«...

Читалац се и сам домишља, чим се свршила несрећна, ако и узвишена, љубав између Абен-Амета и Дона-Бланке: он се враћа за навијек у Африку, а она, сагнувши се под теретом »своје туге, свога јада«, остаје у Шпањолској.

ХАЈДАНА.

Говорећи о Балканској Царици, ми смо већ напоменули, какви су мотиви руководили нашег пјесника, да напише то своје красно дјело. Ми смо тамо видјели судар двају моћних осјећаја — љубави к домовини и љубави к полу — и видјели смо, каква је трагична судбина постигла личност, у чијој су души надвладали први осјећаји над посљедњијема. Готово се то исто огледа и у Потоњем Абенсеражу с том само разликом, што овдје главну улогу играју вјерски и осветнички осјећаји. Читалац Балканске Царице — и ако је, на крају крајева, издајник Станко претрпио заслужену казну — износи тешки утисак: њему је жао младе дјевојке, пуне физичке и духовне љепоте; он не може да се помири са сличним фаталним свршетком као што је смрт Даничина; његово морално чувство иште изласка из овако тешког положаја. Истина, смрт Даничина и Деанова награђена је у поменутом дјелу побједом над Турцима и спасом отаџбине, али то није довољно. Зар такве идеалне натуре увијек морају бити »жртве благородне«, које су се само за то и родиле, да прелазе »у весело царство поезије?« — Зар не може бити награде за њих и у овом, земаљском животу? — Већина великих свјетских писаца

одговара на то питање негативно. Као што је познато, најузвишеније драме, пјесме, романи и т. д. написане су на тему моћног сударa између моралних, идеалних осјећаја, с једне стране, и урођених, нижих — с друге; и та се борба обично свршава потпуном побједом потоњих. Од словенских писаца Рус Лермонтов, Пољак Мицкевић и Србин Његош — најјаче су истакли у својим дјелима овај мрачни, такозвани песимистички поглед на свијет и одношаје људи у њему.

Књаз Никола у већ поменутим двама дјелима — Балканској Царици и Потоњем Абенсеражу — такође више нагиње к песимизму, пошто главна лица и једног и другог спјева свршују трагично. Али, као што је већ горе речено, основни мотив његовог пјесничког духа није очајање и туга, већ херојска борба личностй са самијем собом и са спољашњијема околностима. Разумије се, та борба гледећи по приликама, некад се завршује трагично а некад опет успјешно. Наш пјесник врло добро познаје живот, који, по његовом, правилном, схваћању, нити је чаша меда, нити чаша жучи, него смјеша једног и другог. Он, као енергична, реалистичка натура, не може из поменуте мало час борбе извести песимистички закључак. Он вјерује у коначну сврху борбе у животу — побједу добра над злом, узвишеног, идеалнога над нижим физичким. Као прави пјесник он иште из-

ласка оваквим својим осјећајима и налази га у дивном свом спјеву *Хајдана*.

Значајна је појава, што наш пјесник, и ако сам представља собом прави израз мушке енергије, љепоте и духовитости, управо рећи — идеални тип Црногорца — радије се бави у својим пјесничким дјелима женскијема, него мушкијема особама; много више идеалних црта налази код њих, него код мушкараца. Други велики словенски пјесник, Рус Пушкин, такођер види више чара и узвишености у души руске женске, него ли мушкарца, — чему је најјаснијег доказа дао у најљепшем, по мишљењу свијех критичара, свом спјеву: *Евгеније Онјегин*, гдје је у лицу Татјане, насликао сву моралну снагу једне Рускиње. Веома је значајан овакав, у главном истовјетни, закључак односно женске душе код Словена од стране двају великих пјесника на двјема крајњим границама огромног словенског свијета. Он нам свједочи о таквим здравим особинама духа словенске женске, које ће бити у стању и у будуће надахњивати мушку половину словенског племена на идеалне и херојске подвиге, без којих нема опстанка и услова за живот никаквој већој људској заједници.

Сиже за Хајдану Књаз-пјесник је узео из старог Црногорског живота, а из доба четовања и јаке племенске свијести, доба кад се је свако племе, па чак и браство у Црној Гори више уздало у само себе,

него у општу државну моћ. Вјероватно, каква год стара прича о догађају, сличном оном, који се у Хајдани приповиједа, побудила је Књаза Николу, да пјеснички обради овај предмет.

Садржина самог спјева у главном је ово: Хајдана, кћер чувеног јунака и четобаше чевског, Вукоте Балетића, неће да се уда за једног сиромашка од нејаког цеклињског братства — са Улића. Глас о тој неуспјешној прошњи просипа се по цијелој Црној Гори, и просиоца Перишу почињу свуд исмијевати. Овај не може да поднесе сличну срамоту, пошто по старим црногорским појмовима:

У нас прстен ком се враћа,
Томе друго не остаје,
Него у крв прат' увреду,
Ил' се смрћу тај вјенчаје.

Ушљед овога он се рјешава на издајство: ускаче у Травник, моли везира, да му дâ чету, с којом се мисли осветити несуђеној му тазбини и Црној Гори уопште. Ријешено — учињено. Везир пристаје, даје Периши чету од најбољих Никшићана, и чета се креће...

Отац и стриц Хајданин, заједно с њом, пошли у Брда к пријатељима, гдје су удате двије сестре Вукоте и брата му Рада Балетића: сви су већ остарали, па отишли, да се виде бар још једанпут за живота. Пошто стану седам осам дана, Балетићи се

врате кућама, али их у повратку сретe горе поменута чета, убије оба старца, а Хајдану зароби и, заједно са посјеченима главама, поведе у Никшић.

Осман-бег са Никшићанима, свечано дочекавши и угостивши чету, послије неколико дана главе и Хајдану спреми везиру у Травник. Везир их такође лијепо дочека, но у исто вријеме, плијењен љепотом младе дјевојке, смртно се у њу заљуби. Дуго таји у свом срцу педесетогодишњи старац ново своје чувство, али га не може савладати и на крају крајева исказује га Хајдани. Она је глуха на његове ријечи, јер, с једне стране, још и не разумије што је то љубав — њој је тек шеснаест година — а с друге — крваве слике оца и стрица и моћна чежња за слободом испуњују сво њено биће, савлађују свако друго осјећање. Она једнако моли везира, да је ослободи и врати кући, па макар под цијену откупа. Везир, пак, чува част и стидљивост Хајданину, али неће да је отпушти, већ је оставља код себе у харему, у нади дâко вријеме учини своје...

Послије неког времена везир добија наредбу, да иде на ново мјесто у Багдад. Он креће са свом многобројном чељађу и покретним имањем. Путује Босном и најзад долази у Сјеницу, гдје мисли отпочинути неколико дана, па наставити пут даље. Овдје он још једанпут покушава придобити срце младе Црногорке, али узалуд — она остаје непоколебима и само о једном моли

— да јој поврати слободу. Везир, видећи да су му узалудни сви покушаји, с дубоким болом у срцу обећаје јој, да ће је сјутрадан справити кући. Но те исте ноћи нападају Црногорци, који су одавно пратили везирово путовање, и вребали само згодно мјесто, гдје да му ударе. Пошто поубијају и рашћерају готово сву пратњу, хоће да погубе и самог везира, али се у толико јавља Хајдана, која исприча својим ослободиоцима ритерско понашање везирово спрам себе и тијем га избавља од сигурне погибије. Црногорци му дарибају живот, а Хајдану одводе кући

Таква је кратка садржина овог красног спјева. Али је ми нијесмо исцрпили до краја, пошто у Хајдани има још једно лице, које, премда игра споредну улогу, свакако заслужује нашу пажњу. То је други, времени издајник, Симо, који је, ушљед тога што су га племеници неправично лишили барјака, заједно с горе споменутим Перишом побјегао у Травник; али се убрзо опет вратио у Црну Гору, кад је добио обећање, да ће му дати барјак. Личност Сима заслужује нашу пажњу у толико, у колико је у њему пјесник истакао — ако и у мањој мјери — ону истуману лакомислености и моралне несталности, коју смо видјели код Станка у Балкан. Царици.

Свак ко пажљиво чита и изучава дјела нашег пјесника, одмах ће се увјерити, да су и Хајдана и Балканска Царица продукт

једног те истог пјесничког духа. Разлика је само у томе, што је мотив различан, начин обрађивања друкчији, али суштина, основна тенденција у једном и другом спјеву готово је иста, наиме: конфликт између виших и нижих осјећања и побједа првијех над потоњима. У Балканској Царици смо видјели борбу урођеног човјеку чувства љубави к личном животу (пошто и љубав к полу није ништа друго до дјелимични случај љубави к сопственом животу), егоистичког чувства, и љубави к роду — чувства алтруистичког. У Хајдани нам писац предочава исто тако јаку борбу племенитијех, узвишенијех, особина духа са неплеменитијема, нижијема, које су заједничке човјеку и животињи; и као свуда у књажевим дјелима — побјеђују прве.

Како везир тако и Хајдана — два главна лица пјесме — шљедујући моралним императивима духа — добијају, послије тешке борбе и искушења, коначну награду, која потпуно задовољава читаоца: један — живот, као највеће благо на свијету, а друга — слободу, тако исто велико благо.

Желећи бити дошљеднји своме начину излагања, прије него се опростимо с Хајданом, сматрамо за нужно донијети из ње неколико, по нашем мишљењу, најљепших мјеста, по којима читалац може судити о неђадмашивој љепоти цијелог спјева. Ево, на пр., како пјесник описује Травник, везира и његове замишљаје против Црне Горе:

Град је Травник од све Босне
И вароши њених глава:
Моћ, госпоство и богаство —
Све му царска рука дава.

У њем сједи везир силни,
Бирао га цар од цâрâ,
И наша га, да у царство
Мудрости му нема пара.

Вилајету право суди,
Ред у војску обдржава,
Сусједима понашањем
Уз дивљење страх задава.

С Млечићем се добро пази
Дуж цијеле Далмације;
А од стране Нијемаца
Да му шкоде — страх га није.

С Дубровником мирно живи,
Слободни га град још мити,
Да би лакше промет мога
По Босни му проносити.

У цијело подручије
Мирно живи, мирно влада;
Она страна хладне Дрине
Под нишкијем пашом спада.

Спокојан би одсвуд био,
Да га нешто још не смета
Тамо доље, на југ тамо,
Свог пространог вилајета:

То је крајчић један мали,
Што се Црном Гором зове;
Колијевка од камена,
Што излеже витезове...
. . . . . .

Цар толико до сад пута
Обидова с војском јаком,
Да то племе, што се крије
За стијеном и облаком,

Смрви, спршти и угњечи,
И зли траг му сав истражи...
. . . . . .

Па не мога не успједе!
То се племе неда смјело!
Мре весело за слободу,
Пјесма му је за оп'јело!
. . . . . .

Зрак, ког орли летом кале,
Душевним га пићем пита;
Свијест му је полубожна,
А груди му од гранита!

BIBLIOTEKA
CRNOGORE DURĐE
CRNOJEVIĆ

Како би се доскочило
Том племену, томе јату,
С ужасима што се игра,
А снијева све о рату?!

Везир налази овакво средство:

Ја сам чуо да се облик
Каменима драгим даје
Са трвењем по прашини
Од истијех што остаје.

Па кад камен може камен
Да унушти, прахом створи —
Црногорац најжешћи би
Злотвор био Црној Гори! и т. д.

Красан психолошки моменат изражен је у овим стиховима пјесме:

Осванулс јутро рано,
Травник сунце огријало
Ускоци су устанули,
И друго је све устало.

У простране конаке су
Везирове коначили,
С трпезе му обилате
Добро јели, добро пили.

Разгледали размјештаје
И раскоши сјајног двора,
Замишљали да у цара
Богатије бит не мора.
. . . . . .

Вина пили из тасова
Извезених златном жицом,
Вилџанима од мерџана
Наздрављали шљивовицом....

Шетају се ћилимима
У Дамасу отканима,
И дивне им конце газе
Горштачкијем опанцима.

Па почеше говорити —
Симо говор заподио:
»Не бих овдје остануо,
Да би Травник сав мој био!...

Ево, видиш, лијепо је,
Кâ оно ти код везира!
Али, јадан, кад бих могâ,
Прије много бих избира.

Живовати у Размуђу
На два рала орачице,
Сркат скроба ржанога,
Но све турске преслачице!

BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Али само кад би барјак
Могао ме допанути!...
За барјак сам тридест пута
Ризикава погинути!«...

Исто тако красан моменат представља собом повратак Симов у Црну Гору. Затим веома живу, за Црну Гору потпуно истиниту, слику дочекивања пријатеља и провођења времена пјесник нам даје у овима стиховима:

Весела је Брђанија,
Кад се добро роди храна:
По цијелу јесен, зиму
Све су кола у Брђана!
. . . . . .
Свако вече међу њима
Ту је пјесма, ту је шала;
А имена од јунака
Изређује звук гусала!.. и т. д.

Даље, јако дирљиву, дубоко драматичну сцену предочава нам разговор везира с Хајданом.

Ми нећемо даље приводити примјера из Хајдане, пошто, истину рећи, не знамо, што би једно другом претпоставили. Сав је овај спјев од почетка до свршетка пун пјесничких љепота, које га стављају у први ред производа ове врсте у свој српској литератури.

ПЈЕСНИК И ВИЛА.

Прољеће пјесникова живота — бујна и весела младост, пуна слатких машта, неостварених идеала и нада — све је то давно отишло у вјечност. И љето његовог живота — кулминација физичке и духовне енергије, вријеме кад су требала да сазрију посијана у првом периоду сјемена, да се остваре пјесникове жеље и идеали — и оно је прошло неповратно. Наступио је трећи период — јесен живота, доба жетве и одмора, доба коначног сумирања цијелог тридесетогодишњег рада на пољу мисли, пјесме и практичног живота. Пјеснику је, како сам каже у разговору са вилом, већ *педесета*.

Не само писац него и сваки човјек, који даје себи рачуна о својим мислима, тежњама и раду, — у педесетој години живота мора се обазрети на прошлост, брижљиво разгледати садашњост и у неколико наслућивати будућност. У даном случају ово је још неопходније ушљед тога, што је задаћа нашег пјесника, као што већ знамо, двострука: он не само да мора дати себи рачуна о свом раду на књижевном пољу, него још више о ономе, што је учињено, што се чини и што се у будуће има учинити од његове стране на широком државно-политичком и националном пољу. Вјечна брига о будућој судбини

и савременом стању његове мале и нејаке, али духом велике и моћне домовине и цијелог Српства, у овом периоду пјесникова живота достиже највећег ступња. Његове се мисли непрестано врзају око главног духовног стожера Књаза Николе — љубави к отаџбини, у широком смислу те ријечи. Као практични, позитивни и снажни ум, он у педесетој години живота мора бити начисто како са самим собом, тако и са свијем онијем, што му пружа средства за остварење некадашњих жеља и идеала. А та су средства — прије свега српски народ, а затим сам пјесник.

Некад је велики творац Горског Вијенца рекао: »А ја што ћу, али са киме ћу?!« Има ли право рећи то исто и Књаз Никола? Је ли од доба владике Рада до педесете године живота Књаза Николе српски народ учинио каква год напретка у смислу остварења својих завјетних идеала, т. ј. остварења политичке слободе и уједињења? — Из даљег излагања видјећемо, како на ово питање одговара наш пјесник.

Али прије него приступимо томе, погледајмо, што представља собом Пјесник и Вила с чисто умјетничке тачке гледишта Као што се види из садржине читавог спјева, пјесник је задао себи огромну, управо немогућу задаћу — да најприје наслика савремени положај српског народа, затим његову прошлост, а на концу,

да изведе мање више вјероватне назоре о његовој будућности. Ну, тема ова — ма како талентиран био писац, ма како добро познавао свој предмет — ушљед њене сложености не може бити ни приближно обрађена с умјетничке стране. У овако широко замишљеном послу нити може бити јединства садржине, нити се даду насликати живе слике и цјелосни карактери, веома је тешко уметнути естетско описивање природе и њених појава, — а то су баш главни моменти, који имају одсудан утицај на умјетнички производ. Писац по невољи мора ограничити себе и представити само један костур без меса, једну сухопарну и најопштију шему безу појединости. К свему овоме још се придодаје логички, мисаони узрочно-посљедични елеменат, којему је у сваком случају више мјеста у каквој год научној студији, него у једном пјесничком производу. Ево због чега је Пјесник и Вила лишен оних естетских особина, које смо видјели у прије споменутим дјелима књажевим, и које ћемо даље видјети у Новим Колима. Читалац у овом дјелу налази много поучног и паметног, доста интересног, па чак и лијепог, али, сем појединих мјеста, ниједног цјелосног карактера, ниједне потпуно израђене слике, ниједног умјетнички обрађеног психолошког мотива. Рефлексија преовлађује над осјећајима; историјска мумија над живим организмом. С нашим пјесником се де-

сило оно, што се дешавало и дешава са многим крупним писцима — умјетницима: ушљед урођене човјеку душевне потребности — да својим умом обухвати све, да своје мисли и назоре о неком сложеном предмету сведе к извјесном јединству, да на основу тих појединих, дјелимичних мисли и осјећања, створи себи један општи, апстрактни појам, он се лаћа посла, који спада у област филозофије, науке и историје, но ни у ком случају у област поезије. Пјесник и Вила је баш производ ове врсте и као такав ни издалека не чини на читаочеву душу оног естетског утиска, којег чине остали производи књажеви. Пјесник, може бити, и сам не подозријева, да све што је у Пјеснику и Вили казано о души српског народа у опште, то је исто већ истакнуто — само много љепше и поетичније, — у живим карактерима Балканске Царице и Хајдане. Да је Књаз-пјесник обрадио какав год сиже из прошлости, или садашњости нашег народа, — ми би, без сумње, имали још једну красну драму или поему, попут горе поменутих, које би у души читаоца оставиле живе и незаборавне слике, и куд и камо боље постигле пјесникову сврху, него је она постигнута Пјесником и Вилом.

Из наведених разлога ми нећемо подробно разбирати ово дјело Књажево, али ипак — не желећи се огријешити о правич-

ност и истинске намјере спјева — ми ћемо покушати, да упознамо читаоца с пјесником баш на основу овог дјела, чији се огромни значај и састоји у томе, што је Књаз Никола у њему изразио своје узвишене, ритерске и у истини патриотске погледе на веома важно и у исто вријеме веома заоштрено српско, или, како обично кажу, велико — српско питање. Као највећему Србину свога времена, Књазу Николи је света дужност, да се изјасни у овом питању: да загуши уста онијема, што мисле друкчије; да охрабри и повећа снагу онијех, који су једнијех мисли с њим, и да, најзад, расположи и ослободи од сумње оне, који искрено иште правде и свјетлости, али који, ушљед урођене душевно-моралне слабости, или под утицајем кобних рушиоца свега, што се нашим, српским, назива, — лутају у тами и заблуди. И он се изјаснио отворено, часно, јуначки, као што и доликује једном витезу и Цару Јунака. Он слободно, без зазора, може казати еванђељским ријечима: ко има уши да чује-нека чује: ево, какав сам ја, ево како радим и како сам радио, ево, како желим и к чему тежим, — а што ће »погани многе рећи« — то је њихов посао!..

Да видимо, дакле, како је и у каквом стању Српство и сам књаз по Пјеснику и Вили. Као свака дубока, правична и свестрано развијена личност, наш пјесник не жели изрећи једнострану осуду над српски-

јем народом; у исто вријеме он не иде и трагом онијех, чији је број, на жалост, приличан, који кују у звијезде све што је српско, који чак очевидне мане, достојне сваког порицања, сматрају за неку врсту врлина. Овакви људи, сами незнајући шта раде, много више зла, него добра, сију у народу, одвраћају га од правога пута и ометају његов рад на остварењу узвишених народних идеала.

У овом спјеву пјесник нам износи два лица: једно фантастично, но драго и добро познато срцу нашег народа — вилу, и друго реално — пјесника, т. ј. самог себе. Устима прве он исказује једне мисли и осјећаје, устима другог — мисли и осјећаје дијаметрално противне. У већем дијелу пјесме, читалац осјећа неки дисонанс, неки антагонизам двјеју једнако моћних сила — врлина и мана народних — и тек на самом завршетку пјесник подлеже у тој борби и оставља вили, да она испјева апотеозу српском народу, која, како изгледа, задовољава и самог пјесника. Али ово задовољство није потпуно и стално; оно је више изазвано тренутним расположењем, које у души порећа, на примјер, музика мртвачког марша; нека тајна сумња, нека кобна слутња лишавају то пјесниково задовољство онијех особина, које су нераздвојне са сваким здравим, бујним весељем. Друкчије и бити не може, јер ево каквим манама страда темељ, на коме се зиђе сво здање великог Српства.

... Но пјесниче прекрсти се!
Себичност је мах узела;
Срећу српску зла је рука
Пут понора већ завела.
. . . . . .

Па како ви стоји вјера?
Како свете богомоље? —
Власт, моћ ваша и управа
Спуштене су много доље.

А круни сте удовици
Сјај пређашњи натрунули;
Уз степене пријестола
Зли су људи насрнули.

И дух слоге какав вам је?
Какве су ви худе воће? —
Манити се Срб са Србом
На несрећу своју глође.

Половина вас робује,
И туђи сте измећари;
Она друга половина
За то ништа и не мари.

Би ли ико до Србина
Међусобног рад ината
Прије доша и куцнуо
На крвника свога врата?

У Срба је гордост хола;
Гладан нешто паметнû је —
Али одмах побијесни,
Чим с' напије и наије.

Један другом да доскочи —
Средства за то он не бира;
И док му га не доскочи
Нема среће, нема мира.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Враг би волû да се слави,
Ма брат Србин не никако;
Једва трпи, да се и сад
Спомењива Милош, Марко.

Роди ли се српски ђетић
Без порока и без мана —
Да му нешто изнађе се,
Потеже се са свих страна.

Са завишћу у сред срца,
А злом р'јечи на језику,
Наредан је глиб да баца
На народа свога дику и т. д.

Разумије се, вила има потпуно право, кад каже:

Тешко српском покољењу
Начин ови ако устраје, —

јер то су тако озбиљне мане, да поред свијех врлина, које приписује пјесник српском народу, одговарајући на горње изказе вилине, — темељ, а, шљедствено, и цијело здање Српства веома је сумњиве солидности.

Добро, већ кад Србин има толико недостатака, је ли остала бар каква нада на бољу будућност; би ли какав херојски примјер био у стању заталасати српски народ и захипнотизирати га, да се ријеши на ризичан корак, па ма шта даље било? — Пјеснику често пута долази на памет оваква, мисао, али, као човјек пун животног искуства, историјског схваћања и савременог политичког знања, — он види огромне тешкоће на таквом путу, ушљед којих се

не смије одлучити на какав год слични покушај. У једном мјесту пјесник говори вили:

Прецјењујеш моје силе...
Моје су се муке, бриге,
Око овог крша свиле...

Ја сиромах снаге немам,
Па и вољом изостајем;
Јер да сјутра што год почнем: —
Наше Српство ја познајем

Неки би ме шљедовали,
Да затакнем сву Јевропу;
А знам — други од зависти
Жив крочио не би стопу, и т. д.

Вила се хвата за ове ријечи пјесникове, налазећи у њима потврду ономе, што је већ сама казала о српском народу. »Ето, видиш, пјесниче, занешењаче, какво је твоје Српство, коме си ти готов тамјан палити!« — хоће да рече вила. А пјесник јој на то одговара ријечима пуним самопожртвовања и врућег патриотизма:

А знаш онда што бих река —
Да наступе такве згоде,
И тај да се час дочека? —

»Ја не тражим, људи, круну,
Нит првјенства у народу;
Ја му желим цјелокупност,
Срећу, правду и слободу.

»Ви мислите, што хоћете,
Сиромаси — рђе луде! —
Мјесто часног грађанина
Имао бих свуђ међ' људе.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆA

»А ја у мом дому нађох
Преданија, завјештаје,
Која сваки добри Србин
Са харношћу припознаје«.

Пјесник и Вила угледао је свијета 1894. године, и од тога доба па до посљедњих, по српски народ судбоносних догађаја, који су везани с анексијом Босне и Херцеговине, прошло је таман петнаест година. Период овај доста је дуг, а сам догађај анексије толико значајан, да ми с правом можемо упитати себе: да ли је у истини српски народ онакав, каквог нам слика Пјесник и Вила, и да ли би у критичким моментима поступио онако, како о том мисли пјесник у мало прије наведеним стиховима? — С болом у души на једно и на друго питање морамо одговорити: да, Српство још није дорасло да се с успјехом одупре туђој навали; прилике у њему још нијесу у толикој мјери срећене, да јединодушно пође за оном моћном личношћу, која би га повела к завјетном циљу уједињења и слободе; као да још и дан-данас лежи на њему »клетва прађедовска«. Књаз пјесник је и у овом случају пророчанским оком предвидио, што би било, »да наступе такве згоде«; и као личност, која ништа не предузима на риск, од ока, — све своје муке и бриге, до бољих прилика, савија »око овог крша« (Црне Горе). И ми смо живи свједоци, да су се те његове муке и бриге у недавним, већ поменутим тешким да-

нима увјенчале ријетким и сјајним успјехом: прошле године мала Црна Гора добила је два слободна пристаништа на Јадранском мору — Бар и Улцињ.

Спјев Пјесник и Вила, и ако је у цијелом лишен онијех љепота, којима су тако богата остала дјела књажева, ипак садржи у себи мјестâ пуних чари и узвишене поезије. Тако, на примјер, веома је красан почетак, у коме пјесник призива вилу; затим алегорија о постанку Скадарског језера; па даље један епизод из борбе Срба са Грцима, којега ми овде доносимо у цјелини:

Вила.

Ах то бјеше, збиља, дивно!
Јато једно и јунаци!
И гле, гдје ме њихов спомен
У далеки земан баци!

Ја их гледам сад гдје језде
Наспрема се у гомиле;
Копља су им заврнута
Иза плећа ка' од силе;

Гриве им се коњске тичу,
А пјевају даворије!...
Ко ће им се одржати?
Ко л' на пут им изаћ' смије?

Одваја се један витез
На свом хату од дружине,
На Вардара манитога
Нагони га на брежине.

Вардар вода с пјеном лети,
Брзи вал јој гору ваља;
Ал' тај витез газ не тражи,
Нит' се на бр'јег он уставља.

На бијели гуњ Вардара
Слободни му ҳат скочио,
С оне стране под витезом
Добар коњ је испловио.

Тада момак запоjаће
Без тамбуре, изгрлице:
»Гдје сте орли и гаврани,
И вукови и лисице,

Што у Порим липсајете
И без меса и без крви?!
Погледајте каква чета
Пут Овчега поља врви!

Биће хране биће доста! —
Стрпите се мало само! —
Ушчека ли Кантакузен
Моје смјело друштво тамо!

Затрешће се Олимп стари,
И Јупитер с боговима,
И хероји и сви дуси,
Колико их тамо има!

Богу ћемо од богова
Ми отети гром из рука,
С којијем се поносио
И одозго доље тукâ

Наврх врха Хеликона
Коње ћемо истјерати;
Кћери ћемо Мнемозине
Свеколике похватати!

Па ћемо их поудават
По Србији тамо амо;
А двије три послаћемо
У Дубровник од њих само!«

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

КЊАЗ АРВАНИТ

Годину дана послије Пјесника и Виле, т.ј. 1895., појавио се нови, кратки, али красни драмски спјев пјесников, под називом: *Књаз Арванит*. Многи од читаоца, може бит, неће вјеровати, ако му кажемо, да је овај комад — како се види из поговора к издању поменуте године — написан за *пет* дана само. Узевши у обзир, с једне стране, не баш тако малу величину спјева (осамдесет и шест страница обичне осмине) с друге то, да је дјело написано веома красним римованим стиховима, — не можемо а да се не дивимо јакој продуктивности пјесниковој. Збиља, као да није бадава рекао вили:

Ој остави! младост духа
Нити вене, нити стара;
Нема силе, нема моћи,
Што пјесников дух обара!

Сиже за овај драмски чин пјесник је узео из старе зетске историје, наиме: Арванит, млађи брат Иван-бега Црнојевића, о коме (Арваниту) историја не прича готово ништа, у одсуству свога старијега брата, који је отишао да склапа уговор с Млеткама, — војује с Турцима, отима им Љеш, Дриваст и још неке помање градове, и најзад, главни и највећи од свијех — Скадар. То је у најопштим потезима садржина спјева. Али главни интерес овога састоји се не у томе, већ у начину, на који је освојен Ска-

дар: Херојиња спјева, Фатима, кћер потурчењака Одо-бега, који је преврнуо вјером ради материјалних користи својих и своје дјеце, гајећи страсну љубав спрам бивше своје домовине Зете и спрам младог књаза Арванита, одлучује се на нешто ужасно: трује воду у бунарима скадарскијем, бацајући у њих мртве главе Хришћана, липсале псе и друго. Турци, по свом закону, такву воду не смију пити, те, приморани жеђу, предају град зетској војсци, на челу које је Арванит.

Као и у осталим дјелима књажевим женске личности више скрећу пажњу читаочеву, него ли мушке. Уз Даницу, Хајдану и Дона-Бланку ми можемо поставити још и Фатиму, која је готово интересније, него прве три. Ове нам представљају више идеалне типове са строго одређеним погледима на вјеру, морал и патриотизам, дочим Фатима стоји ближе природи, ближе правој живој женској са свом компликацијом њених страсти, мисли и осјећаја. Удубљујући се у овај тип, вас прије свега обузима сладострашће, изазвано говором, мимиком, одијелом и другим особинама Фатиме ; из сваке ријечи, из сваког њеног покрета пробија незадовољена страст младе женске, која, и ако је већ жена једног — Али-бега — гори грешном љубављу наспрам другог, такође ожењеног момка — књаза Арванита. Затијем, као пошљедица прве грешне помисли, код Фатиме се опажа невјерност

жене, издаја и крвожедност. Прво се — то јест невјерност — најбоље да видјети из разговора између Фатиме и њене другарице, Аише, која је такође прије била Хришћанка, али која, потурчивши се, покорно сноси своју судбину и поштује светост брачних веза.

Друга црта карактера Фатимина — издајство и крвожедност, помијешана са сладострашћем — необично је силна и рељефно истакнута у њеном разговору с Арванитом, који, према њеном писму, преобучен у турско рухо, долази к њој на виђење.

Фатима.

Града јучер три освоји;
На њих ти се барјак вије;
А за ови град мислити,
Потреба ти, Књаже, није.

У њему су три бунара,
Три бунара слатке воде,
Доведене с Торобоша
Кроз лучеве водоводе.

А лубања има много
По бедему овог града;
Нека од њих још је свјежа,
Друга с коца сама пада.

Те ћу главе сјутра — вече
У бунаре утурити;
С трулим мозгом смијешане,
Ко ће од те воде пити?

Крв хришћанска и мождање
Не згаде ли воду хладну,

Ја ћу у њој утурити
Још и неку вижлад гладну.

Па од такве мјешавине
Војник неће кап попити;
Кабулиће по сто пута
Безусловни роб твој бити.

Књаз Арванит. (За себе.)

Ух грозоте, до сад не чувене,
Још из уста једне красне жене!

Фатима.

Ема војску попримакни
Наоколо око града,
То толико да се види,
А да нико не пострада.
А викнули »Аман« Турци,
И затраже условија,
Нек слобода моја буде
Члан најпрви преданија!
Па кад, Књаже, ја њу стечем,
Уз тебе ћу свуђ одити,
И андио твој хранитељ
Док уздûшем све ћу бити!

(Устаје и примиче се Арваниту.)

Књаз Арванит. (За себе.)

Сад сирота вићу на што циља!..

(К Фатими.)

То је добро, и фала ти, млада!
У твом здрављу Скадар онда пада!
Ка' што рече, све ћу учинити!
Ти предаје услов први бити!
Земља то ти заборавит неће!
Наша ће те славит постојбина!
Углед први стеч' ће ти родбина!
Фалиће те жене и јунаци!

Име турско, вјеру с себе збаци!
Овђе ондан неће бит Турака,
Но Србина избери јунака,
Који ће се с тобом поносити!..
Срећан они, ком ћеш љуба бити!

Фатима.

Ако среће за ме нема
Испод сјајног тог оклопа,
Мени ништа не требује
До мотике и до попа!..

Овдје се разговор прекида пјесмом једног војника.

. . . . . .

Књаз Арванит.

Сретан они, ком ћеш љуба бити!
Рекох срећан, и бит ће занаго —
Заувијек том ће бити благо!
Љуцка срећа често нема вида,
Ни ко виђе, кад се с неба скида;
Али твоја срећа је очита —
У сретање теби младој хита,
Чим си тако небом одабрана!
Теби срећа креће са свих страна!
Твоја уста, два ока велика,
Што сјај хране с оклопа челика,
Твоје чело као мјесец млади,
Косе т' мирис чак што овђе кади...

Фатима.

(Мало увријеђена.)

Нека, нека мирис косе
И блијесак ока мога,
Ја већ виђу, не допиру
До предмета жељенога.

Но у логор сад се враћај!
Још је мало до сабаха;
Па и бег би мога' доћи
Изненада, из убаха.

Књаз Арванит. (Дохваћајућ се за сабљу.)

И да дође не би излазио!

Фатима.

Дакле, ондан... до виђења!
Све уреди, све приправи!
Барјак на град! У срце ми,
Ако хоћеш, нож тад стави!...

Пошто рече да избирам
Ког јунака из твог стана,
Вићу да сам изгубљена
И играчка лажних сана.

Моје срце смрвљено је,
Наде ми се утопише;
Ни на земљи ни на небу
За ме нема ништа више!

(Дохватајући га за руку тужно.)

Арваните! погледај ме!...
Што сам сада? реци право!
Ха! ха! ха! ха! Смијешна сам...
Због, Књаже, пођи здраво!

Књаз Арванит. (Доваћа је за руку.)

На то чело, које бег целива,
Нека и мој пољубац почива!
Ће те љубим — ту те Зета љуби...
(Целива је у чело — па одлази, за себе.)
Црнојевић, вођ и супруг,
Што бих друго смио рећи?
С крај овога искушења
Најбоље је сад утећи.

Фатима.

(Сама. Срдито).

Људи, људи!.. Што су људи!?—
Варалице, издајице!
Час нê дижу до небеса,
Час презиру наше лице...

(Гледа се у огледало.)

А и ти си једна лажа,
Цкланце крто и провидно!
Ја нијесам тако ружна,
Него лажеж, лажеш, стидно!

Е, тако ми турске вјере!
И тако ми слатког дина!
Овако ћу смрвит главу
Тог поносног каурина!

(Баца огледало о таван и срдито баца појас и фес.)

Што ће ово? Ово што ће?..
Појас ови, фесић нови?...

(Мисли).

Ух, ђе ће ми памет поћи,
Ће се ђеше моји снови?

(Поругљиво).

»На то чело ђе те бег целива,
»Нека и мој пољубац почива!
»Ће те љубим, ту те Зета љуби«...

— Руга! шала! или гордост
Величанство рода пуста,
Смêтнуло га да му целив
На врућа ми пане уста!

Мухамеде! ја сам луда!
Потребујем твоје моћи!
Научи ме осветит' се,
Добри свече, ове ноћи!

Ви Књажеви презирете
Често пута госпођицу,
А без срама и без стида
Загрлите најамницу.

Тежње ваше разуздане
Мекуљавом слабострашћу
Од послова државнијех
Раздражен ви ум одвраћу.

Презиреш ли зар и мене?
Не чиним се теби чиста?
Облик влашки Миличин ти
Пред слијепе очи блиста!

Ej Милице, ти ћеш плакат!
Враг ћу црни ја твој бити!
С твојим ћеш се Арванитом,
Вјеруј, брзо раздвојити!..

Читалац би могао помислити, да ће Фатима заиста остварити посљедњу своју страшну намјеру, т. ј. да ће и Арванита погубити. Али није тако. Пјесник не хоће да остане дошљедан самом себи, или, боље рећи, он остаје дошљедан себи, али недошљедан изради овог моћног и оригиналног карактера, као што је Фатима. Ушљед својственог пјеснику оптимизма и идеалног погледа на женску, он не може допустити да Фатима поступи тако. Може бити, он има и право, јер, узевши у обзир друштвено стање женске и односе међу њом и мушкарцем у приликама, у којима је текао живот Књаза-пјесника, вјероватно тако и јест. Али, поред свега тога, ми у даном случају морамо жалити, што пјесник није дао слободу своме поетском надахнућу и што није пожртвовао Арванита ради ујметничке истине. Српска литература би се обогатила једним оригиналним, силним,

можда јединственим, ако и ђавољским женским типом; а тако имамо тек ескиз, почетак трагедије, но не саму трагедију. Јер, и ако Фатима свршава при крају трагично — њу заједно с оцем јој убијају Турци прије уласка Арванитове војске у град — ипак њена погибија није логична пошљедица учињеног злочина, пошто је могла и не бити. Збиља, Фатима, будући Хришћанком у души и ео ipso желећи побједу војсци српској, не чини тако великог злочина, кад квари воду у бунарима и тијем приморава Турке на предају. Напротив чак, она, ако хоћете, чини добро дјело, онемогућивши борбу између нападача и опсједнутијех, која је увијек скопчана с проливањем људске крви, а то је, само собом се разумије, гријех. Али пјесника привлачи Даница Балканске Царице, њене мисли, осјећања и судбина, — ушљед чега он чини као неки скок у описивању карактера Фатимина, те, лишивши је моћне физичке страсти спрам Арванита, у посљедњем тренутку ставља јој у уста ријечи, које изражавају њене вјерске и патриотске осјећаје, и које узрокују њену погибију.

Од осталих лица у Књазу Арваниту скреће на себе особиту пажњу Кадија, чији су погледи на ратове, на односе међу људима, на Бога и природу тако узвишени, исказани тако красним ријечима, да ми сматрамо за нужно донијети сав његов моногол од ријечи до ријечи:

Ej, какав је кисмет у исана!..
Ја чак овђе са источних страна
Доведен сам ка̑ пас за личину,
Да се борим, — зашто и са киме? —
С чојком ка̑ ја, од крви и меса,
А за другог чојка величину!
Је ли правде?! — Поса шејитана!..
Но је људство спопала помама:
Цари, краљи, бези и кнежеви
Врагу су се црноме предали,
Свијет кољу као животињу,
А не маре за бића светињу!
Они воде к губилишту људе,
Да постигну, што им срца жуде.
А та жудња је ли вјечна, људи?!
Не! но с јадом... па кад се испуни,
Друга хуђа још хуђију буди.

. . . . . .

Боже свети, што заносиш главу!
Што за твоју милост и за славу
Не ошинеш бичем кавгаџије,
Да ратова на свијету није?!
Твоје небо — јорган за све људе —
Трпи многе страсти и пожуде
Неправедне и злом надахнуте!
Стоко — људи! главари вас муте!..
Не слушајте, но брата грлите,
Брата чојка, па с њим воде пите
Из истога богоданог суда!
А граница што ће — међа луда?!
Ми имамо у нашем Алепу:
Воћа, цв'јећа, бијела пилава
И бумбула у гране смокава!..
Браћо људи, с југа и запада,
И с сјевера и са свијех страна,
Божји максул једимо заједно,
Да одахне човјечанство б'једно!..
Вај, Халепе, кога сунце грије,
Ког вал бистри Еуфрата мије!

Земљо света, чудествима славна,
Не од јучер, него ли одавна,
Ће је крава пророка Аврама
Са млијеком наранила сама
Бедујина педесет хиљада! —
У непреглед твојијех равница
Захарија нашла се гробница;
Селим Јауз на те се прогласи,
Да је Калиф, те да Турке спаси! —
Па како те жељковати нећу?
Моје мисли к теби се окрећу.
Жељкујем ти небо без облака,
Жељкујем те, земљо од јунака,
Жељкујем те, корпо од цвјетова,
И ергело бијесних хатова!
Кад већ људи без рата не могу,
Ја се благом смјерно молим Богу,
Започетû да се сврши ови,
Да не гину људи ка овнови!..

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

НОВА КОЛА.

Није прошла ни пуна година дана послье Књаза Арванита, а пјесник год. 1896. штампа ново своје дјело под називом: *Нова Кола*. Без сумње, мисао о сличном пјесничком производу никла је у души Књажевој много раније прије поменутог времена, али за тако деликатан и одговоран посао, као што је умјетничка обрада предмета Нових Кола, требало је да прође извјесни период. Деликатан и одговоран кажемо зато, што су Кола од стране владара Црне Горе нами-

јењена појединим племенима црногорскијем, ушљед чега — узимајући у обзир јаку осјетљивост Црногорца уопште, као још и снажну племенску свијест у народу — требало је бити веома обазривим при издавању неке врсте атестата поменутим племенима.

Какве су побуде руководиле пјесника, да напише овај низ пјесама, види се из посвете: Књаз Никола оштрим оком слиједи за измјенама, које се неопходно дешавају у души и карактеру његовог народа; по мишљењу пјесниковом Црној Гори је суђено још одиграти извјесну важну улогу у судбини српског народа; али та улога, не будући културном, мора бити друкчијом, наиме: по смислу све прошле историје Црне Горе она треба да буде ратном. Но, пошто је тако, и пошто ратовати с успјехом не може ма ко, већ народ, који, тако рећи, у души својој носи и осјећа услове за борбу, — то се Књаз — пјесник боји, да оне старе војничке врлине Црногораца, које су очувале слободу и независност овог малог народа, не ослабе; да се сурови карактер горштака не претвори у млакави, њежни и женствени. Зато се пјесник у овом спјеву обраћа не својим ратним садруговима, који су толико пута на дјелу показали своје војничке способности, већ млађем нараштају црногорском, за који Књаз, као отац за своју дјецу, с правом страхује, и којему у живим сликама жели предочити

рељефне примјере ненадмашивог витештва његових очева, дједова и прадједова.

Може бити, ниједно дјело Књажево није од њега самог захтијевало толико проучавања различитих околности, у којима су живјела поједина племена, толико пажње и правичности, толико напрезања способности памћења, и, најзад, толико психолошког посматрања, као ово. Јер, како смо мало прије напоменули, свако црногорско племе гледало је и гледа на своје Коло, као на атестат себи од стране владаочеве, као на увјерење о своме раду на корист отаџбине, понос и славу Господара Црне Горе. И као такво — ово увјерење мора бити правично; мора задовољити моралне осјећаје појединих племена; мора бити тако уређено, да ниједно племе не смије тражити више, него му је дато, и да ниједно не може пребацити другоме, да му је дато више или мање, него што је заслужило. Ми можемо слободно рећи, да је ова сврха сјајно постигнута: свако црногорско племе пјева своје Коло с озбиљним поносом и истинским одушевљењем, у потпуном сазнању својих заслуга и увјерености у правичност свога љубљеног Владара. Ауктору овијех редака дешавало се чујати, да се ниједно црногорско племе не би својим Колом промијенило с ма којим другим племеном, — околност која боље него ишта друго показује, с каквом је вјештином и тактом Књаз-пјесник умио

дирнути срдачне струне својих витешких и драгих племена. Смјело, даље, можемо рећи, да — кад Књаз Никола не би ништа друго написао, осим Нових Кола — врућа успомена на њега, као на ријетког познаваоца душе свога народа, деценијама би живјела у души Црногораца и Црне Горе.

Што се, пак, тиче умјетничке стране Нових Кола, то и она је у њима представљена не горе, у неким чак боље, него у ма коме другом дјелу књажевом. Истакнути оно, што је за свако племе најкарактеристичније; погодити главне моменте из њиног живота; изнијети свијету на видик оно, што је најдраже сваком племену, — све је ово могао учинити само човјек, који је, прије свега, обдарен ријетким умјетничким талентом, а затим, који скрозе познаје свој предмет. У Новим Колима Књаз-пјесник је и у једном и у другом погледу ненадмашив. Пред читаоцем се развија не један или два главна момента из историје Црне Горе, већ читави низ таквих, за које можемо рећи: не зна се, који је од којег љепши. Некад је један српски критичар казао о Горском Вијенцу, да је ово дјело гривна бисера, у којој је свако зрно љепше од другог, и да је свако узбрато с чудотворног дрвета народног живота. Ми — не желећи проводити какву год паралелу између овог необично мирисног букета и величанствене поеме Његошеве — могли би то исто рећи о Новим Колима. Да, заиста, она

сва скупа сачињавају једну такву гривну бисера, као мало час поменута. Да би читалац имао, ако и блиједу слику овога што смо казали, доносимо од свијех Кола, којих има тридесет, само два — Барско и Улцињско; не због тога што би ова два кола била у чему год љепша од осталијех, већ просто зато, што се у њима говори о елементу релативно-туђем за Црну Гору, спрам којега је пјесник могао бити и не особито одушевљен.

БАРСКО.

Дивно Бар се наслонио
Под Точила од Румије;
Какве приче из старина
Казивати он умије!

У њему је изникнула
Свакојега добра клица,
Па је с тога повод бива'
Непрекидних преотмица.

Раскошнијем преимућством
Природа га обдарила;
А мâма му поднебија
Освајаче намамила.

Цезареве легије су
Вјежбале се испод града;
А папини доглавници
У њем' сједе чак и сада.

Добро уље, боље вино
У њему је на глас било —
На столове римских цара
И папâ се оно пило.

BIBLIOTEKA CRNE GORE DUBRE GRNOJEVIĆ

Срби, Турци и Млечићи
Грабише се измјенице
Око њега, те му често
Накрапаше крвљу лице.

На врата му знамења се
Често знаци мијењаше:
Срб — бијелог свога орла,
Млечић — лава свог меташе.

Али све то замијени
Наше бљесак полу — луне —
Те Бар оста драги камен
Султанове сјајне круне.

У њ ми Турци остадосмо
Самовољни цари мали;
Жа' да коме учинимо,
Нијесмо се устезали.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DUBRE

Имали смо сто главара
Бијеснијех и силније';
Ал' од нашег Селим-бега
У Бар силнû био није.

NOJEVIĆ

Можда гријех наш и његов
Небеса ће бит потреса'
Чим се Крстац једну вече
Изненада сав устреса':

Од похода јуначкога
И напада од горштака,
Од Књажеве храбре војске,
Топова јој и пушака!

Мучисмо се за спас града
За шездесет и пет дана,
Док му прагом пријеђоше
Чете Бошка и Стефана.

Под насипом град нû оста,
Ал' робова није било:
Што је од нас преостало,
Из ватре се извадило.

У Л Ц И Њ С К О.

Од Авлона па до Сења,
И од Сења до Млетака,
Да уноси страх и ужас,
Једраше нû лађа лака.

Нашег смјелог крманоше
Држала је рука јака
Управљене пут звоника
Венедичког светог Марка;

Па кад савез учинисмо
С Барбаријом и с Алгиром,
Горде Млетке нуђаху нé
С даровима и са миром.

Сва Адрија држала се
Као воде једна чаша
С краја у крај искључиво
У подручја само наша.

Колико смо силног блага
И пљенова и робова
Искрцали под Улцињем
Из нашијех ми бродова!...

Добитници свуд на море,
Онђе смо се веселили,
И на Пристан веслом чоху
Млетачку смо дијелили.

Још да није Боке било
И њенијех капетана,
Сва источна од Адрије
Шћаше бити наша страна.

А гробови црногорски,
По Пињежу ископани —
Улцињу ће свједочити,
Как' и гором он се брани.

Ej! било је што је било!
А што и још бити може —
Осим тебе и пророка,
Ко ће знати, свети Боже?

Ми смо извршили кратки преглед пјесничких производа Књаза Николе. Пред нашим очима прошао је читав низ призора, које је тек права умјетничка рука била у стању насликати. Читалац се је упознао са узвишеним, пуним физичке и духовне снаге личностима, као Даница, Хајдана, Дона-Бланка, Деан, Абен-Амет и др.; са сценама, испуњеним силног драматизма; са музиком стиха, којему мало има равног у српској пјесничкој литератури; с љепотом и чистоћом језика, који може служити за образац сваком другом пјеснику српском. Поред осталијех, већ напријед истакнутијех особина пјесничких дјела Књаза Николе — потсње двије: чистоћа језика и музикалност стиха чине, те се његова дјела морају сматрати међу најсавршенијима литератур-

ним производима српске књижевности. Као сваки истински умјетник Књаз-пјесник говори свакоме разумљивим народним језиком: у његовим дјелима ви нећете срести кованих и нових за читаочево ухо ријечи и израза; коријени његове поезије засијецају дубоко у поезију и причу народну.

Слично свом великом предку, Владици Раду, Књаз Никола није много школе учио, јер није имао кад: трагична смрт стрица му, Књаза Данила, застала га је у двадесетој години живота. Па ипак, не гледећи на ово, њему је у дио пало, да, заједно с Владиком, постане други учитељ свога народа — како у језику, тако у мислима, жељама и осјећајима. С ове тачке гледишта, он би заузео мјесто *међу* првијема, послије Владике, а од старијих — послије Гундулића, српскијем књижевницима — умјетницима. Али има нешто друго, што нашег пјесника, послије поменуте двојице, чини *првијем између* свију српскијех књижевника — умјетника, а то је *садржина* његове поезије. Просматрајући српску пјесничку литературу од Бранка па све до данашњег дана, изузев болесних пјесника декаденства, модернизма, импресионизма и т. д., — ми ћемо опазити свуда једну општу и карактеристичну црту, а то је — подражавање народној поезији. Ниједан од крупнијих српских пјесника, изузев Његоша, који се је уздигао над поезијом народном, није у стању да се ослободи

од главног тона народне пјесме — борбе с непријатељима, поглавито Турцима, љубави спрам домовине, туге проузроковане пропашћу српске државе и т. д. Ниједан, осим Књаза Николе, није пјевао у дух пјесме — романа; ниједан осим њега, није узимао као главну тему — љубав, мржњу, издајство, религиозно осјећање, — једном ријечи, психолошку подлогу. Ево, зашто нашег пјесника треба сматрати и као новатора, као *првог* српског пјесника, који је у овом правцу учинуо и први корак. Уступајући пјесничким талентом само Његошу и Гундулићу он је од свију других српскијех пјесника први и највећи.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ДОДАТАК

НЕИЗДАНЕ ПЈЕСМЕ

КЊАЗА НИКОЛЕ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Готово пред самим свршетком штампања ове књиге Узвишени Ауктор, на моју молбу, благоизволио је изјавити Своје одобрење, да се у виду додатка књизи штампају неке од Његових пјесмица, које се још налазе у рукопису. Сматрајући за свету дужност, да овом приликом изразим своју неизмјерну захвалност Њег. Крал. Височанству на таквој пажњи, држим, у исто вријеме, да ће и читаоци благодарити за овај неочекивани дар. О приложеним пјесмицама ми нећемо говорити — оне говоре довољно саме за себе — али с великим задовољством констатујемо факт, да младост пјесникова духа нити вене, нити стара, и вјерујемо, да српска лијепа књижевност има основану наду очекивати од Њега још какав-год дијамант, који би повећао сјај пјесничког вијенца Књаза Господара.

ПИСАЦ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆA

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ПОСЛАНИЦА
ЊЕГОВОМ ВЕЛИЧАНСТВУ КРАЉУ СРБИЈЕ
ПЕТРУ I.[1])

Тужни гласи од сјевера,
Што нам стижу сустопице
Од Русије и од Цара
И његове престонице —

Подложни су свакој бризи,
И уздање да охладе:
Наш народ је на Русију
Вичан сноват своје наде...

Па је нешто сад стрекнуо —
Чудит му се зато није:
Народ српски и ми оба
Сираци смо без Русије.

Па зато нам сада треба,
Да смо живљû и опорнû,
Да цијелом нашем Српству
Дух спремимо непокорнû. —

А Провидност ријеши ли:
Зв'језда руска да залази —
Нама треба вјеровати
У сопственој нашој снази.

Та најпосље Србин није
Баш слаб тако, да сам пâне;
Он би смио и борит' се
И добитник да остане.

[1]) Ова је пјесма написана за вријеме руско-јапанског рата.

Манимо се, дакле, зебње!
Оставимо мисли црне!
Малодушни бит' не см'јемо,
Па нам свијет да с' наврне.

Ко зна опет што бит' може! —
Издржљивост српска није,
Да се као прутић слаби
Тако лако скрши, свије.

Вјеруј, вјерни брате, Краљу,
Пријатељу, друже, зете! —
Јунаци су српски спремни
Сви за нама да полете,

Само да их пићем духа
Веледушног напијемо:
Пићем духа Данилова
И Вождова загријемо.

Пак онадар враг и пакâ
Залуду би на нас кретâ;
Опстанак нам зајамчиће
Уз прегнуће слога света...

AVE CAESAR! MORITURI TE SALUTANT [1])

Залази сунце, лијепо сунце,
Што наше грија просторе;
Хлад је притискâ и српска брда,
И српска поља и српско море.

[1]) Ова је пјесмица спјевана на 15 дана послије анексиеј Босне и Херцеговине.

По нашој земљи, у сваком крају,
Исти, те исти уздах летука;
Народна душа смућена плаче;
На нас је сада велика мука.

Бијели вео низ рамо виле
Виси онако, као без душе;
Пјесама нема у наше племе,
Да сутон ови разбију, сруше.

Мрак нам пријети невиђелицом,
И ноћ се ближи и обухвата
Не само нејач, жене и старце,
Но момка српског и српског хата...

— Причекај, сунце, ту на заходу!
Лакше!.. Куда ћеш?.. У морске вале?..
Зар хиташ тако, да не озариш
Још једном Српства пропаст, развале?...

Устав' се мало на небосклону!
Ту скупи твоје посљедње зраке!
Па с' осмјен' мало на ову земљу,
Њене синове, њене јунаке!...

Они ће да мру, као у море
Што твоји ноћас умиру зраци...
На Србе, сунце, насмиј' се, мило,
Јер они јадни бар су јунаци...

Ах, јесу!.. Сјутра, када ти сјајни
Природом блисну зракови врући —
Од њих ћеш чути: »Поздрављају те,
О, царе сунце, умирујући«!..

МИЛО МИ ЈЕ...

Мило ми је цв'јеће било
Широм бурног мога в'јека;
У њ' сам често налазио
За бо̂не ми груди л'јека.

Миле су ми гусле биле;
Јек ме њихов веселио;
Бо̂не груди глас гусала
Чудесно је кријепио.

Мила ми је сабља бритка,
Коју вјешти ковач кује;
Кад је само такнем руком —
Бо̂на груд ми набрекује.

Мило ми је коњче живо,
Што се пење, које скаче;
Кад га вићу — у бо̂не ми
Груди срце туче јаче.

Мила ми је и сад ружа,
Од цвјетова најмилија;
Њен ми мирис на груд бо̂ну
Благотворни чар привија.

Брао сам је развијену,
Ал' за лакшу грудо̂ бољку
Мирис јој је чудотворни —
Кад се бере у пупољку.

Но гријех је и погледат',
Кад се лептир уз њу вије...
Можда и он лијек тражи,
На груд бо̂ну да привије?..

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE CETINJE ČRNOJEVIĆ

МИЛЕНИ

ПРИЛИКОМ 40-ГОДИШЊИЦЕ НАШЕГ ВЈЕНЧАЊА.

Дивне ли су бројанице
Четрдесет прошлих љета,
Што нанизах на гајтану
Живота ми овог свјета!

Дан за даном све ме прати
С бољом срећом, с бољом надом,
Па ми часи расцвјетани
Измињују као крадом.

Заборављен косом смрти
Живим исто ка' у рају;
Мог блаженства тамо горе
Ни анђели не имају.

— Којом чари грешни свијет
За мене се небом створи? —
Ти знаш, Мише, тајну тога,
Па ми на то одговори!

Је ли живот, је ли круна,
Јел' имање, — знаш ли, што је?
Кажи, Добре, кажи мени,
Што разведри небо моје?

Слава? — Није! моћ и положај?
Пород? Љубав? — И то није. —
То је нарав твоја света,
Што над миром мојим бдије...

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЗДРАВИЦА

ПРИЛИКОМ ДОМАЋЕГ РУЧКА 25. СЕПТЕМБРА 1901 Г.

Данас кад ми по земану
Шездесето љето стиже,
И крок по крок примичем се...
Куд? — Онамо, знате... ближе —

Осврћем се на низ дуги
Изминулих мојих љета,
По коме ме срећно води
Божанствена рука света.

Опојен сам са највећом
Хвалом Богу живодавцу:
Што кроцима бића мога
Све к истоме идох правцу.

К правцу среће мог народа,
Опстанка му и од славе.
Продира сам, гдје нијесам
Надао се извућ' главе —

Све трудњијем друмовима
Од трнова и бодљикâ,
Раздолима, гдје топ, пушка,
Кâ бијесни лав урлика.

Па ме ево и још свјежа:
Народна ме љубав млади;
Народ наш је благодаран
Ко свесрдно за њег' ради.

Здраво, мила Црна Горо!
Остатак ти мојих дана
Посвећујем... а док дишем,
Ти бит' нећеш саморана.

Здраво, вјерна моја Љубо,
Са цијелом дјецом нашом!
И другима око софре
Наздрављујем овом чашом!

МИЛЕНИ У ПАРИЗУ

МОЈЕ СУЗЕ

Сузе моје, бисер живи,
Низ образе што ми стрца —
Што су него течна зрнца
Од комата мога срца?

Из ока ми њих отимљу
Дуге бриге дугих дана
И одсуство твоје дуго
Из родњијех наших страна.

Болу твоју све болујем
И од твоје страдам муке,
С жељом на те све помишљам
И пут тебе пружам руке.

Тебе нигдје на дохвату —
Пусти простор с леденилом
Раздваја ме с Тобом, Мише,
Обољелом и премилом.

Па ми сузе — бисер ови,
Низ образе што ми стрца,
Прими теке као мелем
Из комата мога срца!...

NACIONALNA BIBLIOTEKA GRIGORIJE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

РИЈЕЧ: »НАРОД«.

Ријеч »народ« — света ријеч;
Ал' се често оскврњива,
Чим се за њом подла тежња
За себични рачун скрива.

ПУК У МЕНИ ЖЕЛИ ВИЂЕТ'...

Пук у мени жели вићет'
Овијана демократа,
И хоће ме за идола
И за глумца и за брата.

Он ме хоће великашем
С полубожном величином,
Ал' и глибом да ме вози
И дубином и пличином.

НА ГРБАЧИ ОД НАРОДА...

На грбачи од народа
Лажни сједи демагога,
Да г' отолен тобож штити
И од Круне и од Бога.

А чапру му би сљуштио
Са хрбата и са шије: —
У пјанчине и скитача
Заштитника пуку није!

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURO BOJEVIĆ

ЗНАМ ДА СРЦЕ...

Знам, да срце, што ми овдје
У грудима силно бије —
Рођено је, да народње,
Већ ничије бит' не смије.

Знам, осјећам, да и оно
Лично мени не припада: —
Свој не може човјек бити,
Над народом који влада.

ЖИВОТ МОЖЕ...

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Живот може исто бити,
Кâ дан што је — краћи, дужи,
То зависи, како ко се
Часовима жића служи.

КАД ВРЛИНА...

Кад врлина сан би била —
Кâ што но би грјешни рекâ —
Што би онда везивало
Вјечног Бога и човјека?!..

НОЋНА ВЈЕЖБАЊА.

Оно вече топ је пуца
Са висова Бјелошкијех
И гађао у бокове
Добршника високијех.

Биљега је фењер била,
А гађање непосредно;
Одстојање и у дан је
Скоро било недогледно.

Пети метак — ћуле тешко —
Бл'једи фењер утулио,
А под фењер шанац тврди
Двадести је уништио.

Дивно гађу момчад наша,
Момци красни и наредни;
А топови наши добри
И у тачност изванредни.

Све од метка па до метка
Дисало се једва душом,
И гледало, да ли ће се
Ћуле видјет' пустом тмушом;

И мислима пратио се
Тутањ топа усред тмуше,
И осјећа, кâ да чујеш
Црне Горе уздах душе

За крајеве српске, које
Још слободе дан не грије. —
Па ти тешко нешто пада,
Кâ и тебе топ да бије...

ПЈЕВАО БИХ...

»Кад бих знао — бих пјевао« —
Један млади човјек рече:
»Лиру не бих остављао
Све од зоре па до вече.

Но на жалост, звук са лире
Не слаже се с мојим гласом;
Неслогу им сам осјећам
С неповољством и ужасом,

Зашто ка̀ ти неумијем?« —
Он пјесника једног пита —
»Научи ме, па дању ти,
Ако хоћеш, нешто мита!«

— Мита, је ли?.. Те ријечи
У пјесников словар нема.
Што је мито? — Незнам, је ли
Суд, у ком' се генû спрема? —

Ја га немам... А за пјеват,
Мој младићу, лако ти је:
Вјеруј Бога вјечитога,
Створитеља хармоније!

Вјеруј сунцу, вјеруј св'јету
И његовим чудесима;
Вјеруј срећи и радости
И дубоким уздасима!

Вјеруј срцу и ханџару;
Зраке љуби рујне зоре;
Љуби смртно, вјерно љуби
Сваки камен Црне Горе!

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE PODGORICA

Вјерујем стално и у љубав
Чисту, праву, што не вене;
И заклетви светој вјерујем
Заљубљене једне жене!..

У ТАЈ ЂЕРДАН...

У тај ђердан, који реси
Грло твоје, суіетнице,
Мање сјаја и дражести
Има, нег' у твоје лице.

Још кад би ти срце било
Осв'јетљено чистотама —
Ти би била савршенство,
Жеља људи, част женама

CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ